

Kapitalist Kriz ve Sosyalist Mücadele: Çöküş Teleolojisinin Çöküşü*

Serdal Bahçe**

Özet:

Son küresel krizde soldan kapitalizmin çöktüğünü ilan eden bir ses gelmedi. İçinden geçtiğimiz dönemde çöküş teleolojisi gündemden düşmüş durumdadır. Bu durum solun siyasal zayıflığı tarafından açıklanabilir. Çöküş teleolojisi 1848'den bu yana sosyalist mücadelenin ayrılmaz parçalarından biri ve sosyalistlerin kendi var oluşlarına anlam biçme biçimidir. Sosyalist mücadelenin uzun dalgaları içinde özellikle III.'sü ve IV.'sünde daha yüksek bir şekilde ifade edilmiştir. Özellikle kapitalizmin kriz yaşadığı dönemlerde daha iktisadi bir içerik kazanan çöküş teleolojisi, kapitalizmin görelî olarak istikrara kavuştuğu dönemlerde ise siyasal bir mesaja dönüşmüştür. 1989'dan sonra sosyalist mücadelelerin gerilemesi çöküş teleolojisini de etkisizleştirmiş ve sessizleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalist kriz, çöküş teleolojisi, sosyalist mücadelenin uzun dalgaları

Capitalist Crisis and Socialist Struggle: The Breakdown of the Breakdown Teleology

Abstract:

During the last global economic crisis, no declaration on the capitalist breakdown could be heard. Today, the breakdown teleology seems to be out of the agenda. This could be attributed to the weakness of the left. Since 1848, the breakdown teleology had been one of the basic pillars of the socialist struggle and the way in which socialists had been giving meaning to their own existence. The breakdown of capitalism was declared in a more hightoned way especially during the III. and IV. waves of the socialist struggle. While tending to have more economic meaning during the crises of capitalism, the breakdown teleology had generally turned into a prophetic political message in the periods in which capitalism seemed to be stabilized. The retreat of the socialist struggles after 1989 silenced and passivated the breakdown teleology.

Keywords: Capitalist crisis, the breakdown teleology, the waves of the socialist struggle

* Bu yazı sayı editörlerinden biri tarafından kaleme alınmıştır. Editörlük ve hakemlik sürecinin birlikte, bağımsız ve sağlıklı bir şekilde çifte karar mekanizmasıyla işlemesine uygun olmadığından dolayı ayrıca bir hakem sürecine girmemiştir. Yazı bu nedenle doğrudan akademik değerlendirme sürecinden geçmemiş olarak değerlendirilmelidir. Bu yazıyı incelikli bir şekilde okuyarak önemli tavsiyelerde bulunan Seçil Kaya Bahçe'ye ve Benan Eres'e teşekkür ederim.

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü öğretim üyesi.

*Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların zaruri neticesi bu.
DEME...
Bilirim
O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim.
Ama bu yürek
O bu dilden anlamaz pek.
O “Hey gidi kanbur felek, hey gidi kahpe devran hey”, der.¹*

Walter Benjamin tarihi, Klee'nin Angelus Novus adlı resmindeki meleşe benzetir; onu kanatlarını sürekli açık tutmaya zorlayan, geçmişe dönerek ölüleri canlandırmasını ve döküntüleri birleştirmesini engelleyerek geçmişten zorla uzaklaştıran fırtınayı ise ilerleme olarak isimlendirir.² Geçmişten uzaklaşan melek direniş gösterse de geleceğe doğru savrulur. Böylece Benjamin'de ilerleme hüznü bir geçmiş özlemi ve eksiklik duygusu ile birlikte işleyen sürece dönüşür. Solun trajik yazgısını hatırlatmaktadır bu metafor. Kapitalizmin çöktüğü geçmiş güzel günlerden kapitalizmin hiç çökmeyeceği geleceğe savrulma acıklı bir öyküdür. Kapitalizmin çökeceğine yönelik teleolojik inancın ölümünü engellemeye, hem de bu inancın nesnel temellerinin çürük olduğunun bilincinde olarak engellemeye çalışmak geriye bakan meleşin işidir, ancak melek hızla bir rüzgar tarafından bu inancın küllerinden fersah fersah ileriye doğru atılmaktadır. Her ileri savrulma kapitalizmin biraz daha normalleşmesi ve sonsuzlaşması anlamına gelmektedir. İleriye doğru savruldukça geride bırakmaktayız tarihin kulaklarımıza fısıldadığı sesleri; artık zor, hem de çok zor duymaktayız Proudhon'un, Saint Simon'un, Fourier'in, Owen'ın, Morris'in, Ruskin'in seslerini, Marx'ın, Bakunin'in, Striner'in, Pannekoek'in, Grossman'ın, Tugan'ın, Lenin ve Trotskiy'nin haykırışlarını; bu seslerden daha hızlı sürüklendikçe geleceğe tarih anlamsızlaşmakta ve görevini yerine getirememektedir. Tarih geçmişin geleceğin üzerine çökmesidir; toplumsal hafızadır. Hafızamızı yitirmekteyiz oysa. Zihin boşluk tanımaz, yeni bir hafıza yazılmaktadır bizim için. Tüm bu seslerin çöküşçülüğüne inat yeni hafıza-i beşer sonsuzluk Panteonuna oturtmaktadır kapitalizmi.

Bu sesler belirli bir tarihin sesidir aslında; net bir kronolojik boyut vermeye kalksak 1848 ile 1989 arasını vermemiz gerekir. Bunu belki de Sosyalizmin Uzun Yirminci Yüzyılı olarak algılamalıyız. Uzun Yirminci Yüzyıl'ın sesleri yeniden kurulan (kurgulanan) hafızada ve algı sürecinde yer bulamıyorlar artık kendilerine. Yüksek bir hızla uzaklaşmaktayız geçmişten. Bunu en çok son küresel krizde gözlemledik; dünyanın solcuları kapitalizmin sonunu ilan etmediler. Hatta bu türden “yersiz” ve “saygısız” öngörüler solcu olmayan kesimlerden

1 Nazım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*

2 Walter Benjamin (2007). *Illuminations*, New York: Schocken Books, s. 257.

geldi; büyük bir korkuyla birlikte.³ Solun artık çöküş naraları atmamasının bir nedeni olmalıdır? Çöküş teleolojisi üzerine yürütülen tartışmalardan kaynaklanan etmenlerin etkili olduğu açıktır. Ancak bu durum sadece bilimin sağduyulu, ancak bir o kadar da ketum sesiyle açıklanamaz herhalde. Bu yazı son kriz sonrasında ortaya çıkan bilimselci yaklaşımların siyasal yenilginin doğal bir sonucu olduğun iddia edecektir. 1848 sonrasında kapitalizmin yaşadığı genelleşmiş krizleri (1873-74, 1929, 1970'ler) günümüz krizinden farklı kılan en önemli olgu, bu krizlerin öyle ya da böyle solun (sol başlığı altında sıralanabilecek her türden akımın oluşturduğu bütünü) siyasal olarak güçlü olduğu tarihsel ortamlarda ortaya çıkmalarıydı. Dolayısıyla çöküş teleolojisinin hem örgütlü sol hareketler hem de soldan yazan düşün adamları tarafından bolca kullanıldığı dönemlerdi bunlar. Oysa günümüzde solun kendisi büyük bir buhran içindedir. Bu buhran ise kesinlikle epistemolojik değil, ama ontolojik bir hastalığın göstergesidir. Muhafif sesler dışarıda bırakılırsa, Uzun Yirminci Yüzyılda sosyalistler kendilerini ve işçi sınıfı hareketini kapitalizmin gelişmesinin doğal sonucu olarak gördüler. Dolayısı ile devrimci ve sosyalizan bir hareket bilfiil kapitalist sermaye birikimi tarafından yaratılmaktaydı. Bu anlamda kapitalizm ilerledikçe, mücadele değişik mecralara aksa ve oralarda tıkanrsa bile, sosyalist mücadele var olacak ve arzı geri çekilmeler dışında genişleyecekti. Bu sistemin var oluş şartlarından biriydi. Çöküşçülük sosyalistlerin sadece kapitalist toplumsal sitemin dinamiklerine bakarak takındıkları bir tavır değildi (kısacası epistemolojik değildi), kendi var oluşlarına bakarak edindikleri bir kanıydı (ontolojik olumlama denilebilir). Çağdaş sosyalizmin bugün çöküş sloganları atmamasının nedeni tam da yaşadığı ontolojik hastalıktır.⁴ Var oluşunu tehdit altında görmekte ve bu durum onu sorgulamaya itmektedir. Oysa kapitalizmin çöküşünün ontolojik koşulu da onun varoluşu değil midir? Eğer bu var oluş sorgulanabilir durumdaysa acaba kapitalizm çökmeyebilir mi? Bu yazının temel konusu da biraz bu ontolojik durumun özellikle 1848 ile 1989 arasındaki evrimini analiz etmek ve bu evrim sürecinde kapitalizmin çöküşüne yönelik baskın ve muhalif değerlendirmelerin seyrini izlemektir.⁵

3 Örneğin Washington Post yazarı Anthony Faiola *Amerikan Kapitalizminin Sonu mu* diye sordu. Bkz. Anthony Faiola, "The End of American capitalism". *The Washington Post*, 10 Ekim 2008.

4 Bu türden bunalımlar yeni değildir. 1848'in, 1871 Komünü'nün, 1905 Rus Devrimi'nin mağlupları da belki aynı ruh hali içindeydiler. Geçici olduğuna karar vermek ancak tarih üzerinden okumakla mümkündür. Bilfiil bu duyguyu yaşayanların bu şansı olmuyor.

5 Bu çalışma daha uzun erimli bir çalışmaya giriş olarak algılanmalıdır. Bu anlamda eksik olduğu baştan vurgulanmalıdır. Sosyalist yazın ve düşün dünyasında çöküşçülük ile ilgili araştırma ne yazık ki pek azdır. Oldukça derli toplu bir tartışma için şu esere bakılabilir: Fay R. Hansen (1985). *Breakdown of Capitalism: A History of the Idea in Western Marxism*, Routledge & Keegan Paul. (Belirtilmesi gerekir ki, yazar tüm çabalarına rağmen, yazının yazılması sürecinde bu esere ulaşamamıştır).

Çöküş: Dekadansın Görümez Eline Karşı Proletaryanın Görünür Eli

Kapitalizmin ne ölçüde istikrarlı ve kendini idame ettirebilecek bir sistem olduğu doğumundan bu yana tartışılmalıdır. Bu tartışma basit kuramsal veya astrolojik bir tartışma olmanın ötesinde, tüm bu tarih içinde siyasal arenada ve sokaklarda savaşın ve çatışmanın da karşılıklı mevzilendiği bir çatışmadır. Bu tartışmada kapitalizmin istikrarlı olduğuna ve ebediyetine inanan siyasal akımlar ve düşün adamları bu yazının çerçevesinin dışındadır. Bu yazı daha çok öyle ya da böyle kapitalizmin geçici olduğuna inananları ele alacaktır. Çöküş ve kapitalizmin geçiciliğine inananlar arasında da ciddi bir tarihsel tartışmanın olduğu açıktır. Bu tartışmada taraflar kabaca iki kampa ayrılabilirler. Birinci kamp iktisadi çöküşün öyle ya da böyle ortaya çıkacağına ve bir sistem olarak kapitalizmin dışsal bir müdahaleye gerek kalmadan da yıkılacağına inananların kampıdır. Bu kampın üyeleri arasında kapitalizmin sonuna yönelik beklentide ortaklığa rağmen siyasal ortaklaşmadan söz etmek mümkün değildir. Örneğin Luxemburg çöküşten emindir ancak çöküşten sonra neyin geleceğine işçi sınıfının örgütlü müdahalesi karar verecektir. İkinci kampta ise kapitalizmin iktisaden değil siyasal olarak çökeceğine ya da ortadan kalkacağına inananlar vardır. Burada pek çok ismin yanında Bernstein'ı bulursunuz, Bernstein Marx ve Engels'den hareketle kapitalizmin mutlaka çökeceğine inananları “tanrısız Kalvinistlere” benzetmektedir.⁶ Bernstein ayrıca “Eğer sosyalizmin iktisaden kaçınılmaz olduğunu kanıtlamak istiyorsanız, kapitalizmin mutlaka çökeceğini kanıtlamanız gerekir”⁷ diye de belirtecektir sonraları. Bernstein bir kırıcı ve yol açıcıdır; buna şüphe yok. Revizyonizm Bernstein sonrası sol için her türden pejoratif anlamlandırmanın karşılığı olacaktı, ancak söylenmiş olan bir kere söylenmişti. Kapitalizmin geri kalmasından ya da çökmesinden değil ilerlemesinden medet uman bir sol doğdu. İlerledikçe daha hakkaniyetli dağıtan bir kapitalizm vizyonu solun bir kısmını cezbeder hale geldi. Bernstein da kapitalizmin ortadan kalkacağına iman etmişti, ancak ortadan kalkma uzun, hem de çok uzun vadeli bir dönüşümü içermekteydi. Evrim bu çok uzun vadeyi anlatmaktadır. Diğer taraftan burada kapitalizmin çelişkilerinin doğal sonucu olarak ortaya çıkacak siyasallaşmış proletarya hareketinin darbeleri altında çökeceğine inanan çoğunluk da bulunmaktaydı. Marx, Engels, Lenin ve diğerleri buna inanmaktaydılar.

Shaikh kriz kuramlarını anlatırken özellikle çöküşte otomatizmi gören

6 Eduard Bernstein (1909 [1899]). *Evolutionary Socialism* (Bağımsız İşçi Partisi adına Edith C. Harvey'in yaptığı çeviri), <http://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1899/evsoc/index.htm> (Erişim Tarihi: 22.03.2011).

7 Tony Kennedy (1992). “Henryk Grossman and the Theory of Capitalist Collapse: Introduction”, *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System* içinde, Sterling: Pluto Press.

Marksistlerin ikiye ayrılacaklarını belirtmektedir.⁸ Birinci gruptakiler kapitalizmin kendini içsel olarak, dışarıdan (kapitalizm dışından) yardım almadan, yeniden üretecek, hem de genişletilmiş bir şekilde yeniden üretecek güce ve kapasiteye sahip olmadığı tezini savunmaktadırlar. Kapitalizmin sürekliliği ne ölçüde ve ne kadar kendi dışından besleneceğine bağlıdır; Luxemburg, Tugan-Baranowsky, Rodbertus ve Hobson bu görüştedir. Onlara göre kapitalizmin kapitalist olmayan toplumlara ve coğrafyalara ihtiyacı vardır. Kapitalist sınıfların eksik tüketimi kapitalizmi biriken meta stoklarını eritmek için kapitalist olmayan toplumları ve coğrafyaları zorla zapt etmeye zorlar. Bu aynı zamanda emperyalizmin de doğumudur. Sahih'e göre kapitalizmin istikrarsız ve sonlanmaya yazgılı olduğuna inanan diğer akım ise kapitalizmin içsel olarak kendisini genişletilmiş bir şekilde yeniden üretmeye muktedir olduğunu savunmakta, ancak tam da bu dinamizmin kendi çelişkilerini yaratarak kapitalizmi son krize götüreceğini ilan etmektedir. Kar oranlarının düşme eğilimine veya kar sıkışmasına iman eden tüm Marksistler buradadır. Bu akıma göre iktisadi çöküş kaçınılmaz değildir. Bu sonuncu akım açısından kapitalizmin dinamizmi aşıkardır, dolayısı ile çöküşün kendiliğindenci bir formda değil ancak iradi müdahale ile geleceği açıktır. Ancak burada açık olmakta fayda var, iradi müdahaleyi yapacak özneyi de kapitalizmin içsel çelişkileri yaratacaktır. Marx'ın tahayyülündeki burjuvazinin mezar kazıcısına denk düşmektedir bu algı. Bu siyasal müdahalenin ritmi ise daha başka faktörlerin de etkisiyle aşamalı ve yavaş olabilir, ancak hızlı ve bir anda da olabilir. Bu basit bir seçim sorunu değildir. Bu ikisinin siyasal anlamı çok farklıdır. Üstelik farklı sosyalist gruplar arasında bu anlam zaman içinde de değişebilmektedir. Örneğin Lenin 1917 Şubat'ından önce aşamalı bir çöküşü ve sosyalizme aşamalı bir geçişi öngörmekteydi, 1917 Nisan'ında ise iktidarın tek bir vuruşla alınabileceği ve miniskül Rus kapitalizminin (en azında ekonomik altyapısının önemli bir kısmı ve siyasal çatısıyla birlikte) bir devrimle alaşağı edilebileceğini kendi partisindeki aşamacılar karşı inatla savundu. Dolayısı ile bu ikisi arasındaki seçim aynı zamanda kesif siyasal bölünmeleri de birlikte getirdi. Aşamacılık tartışması 20. Yüzyıl sosyalizminin en temel niteliklerinden biri oldu.

Kısacası kapitalizmin dekadansının niteliği ve bu dekadansın nasıl son bulacağı sosyalizmin uzun 20. Yüzyılı'nda sosyalizmin farklı akımlarının temel çatışma cephesi oldu. Ancak ortak nokta kapitalizmin öyle ya da böyle tarih meleşinin ileriye doğru süpürerek çöplüğe atacağı bir toplumsal sistem olduğuydu. Bu belki de kendi başına bir sağlık göstergesiydi. Ancak bu farklı bakış açıları pek tabii ki sosyalist mücadele ve kapitalizmin buna verdiği cevabın şiddeti ve formu tarafından şekillendirilemeye devam etti. Bu noktada bu bölümde kabaca verilen

8 Anwar Shaikh (1978). "An Introduction to the History of Crisis Theories", Union of Radical Political Economics (der.). *U.S. Capitalism in Crisis*, URPE, New York.

mevzilenmelerin sosyalizmin tarihi içinde nasıl değiştiğine bir göz atmakta yarar vardır.

Sosyalist Mücadele Uzun Dalgaları

Sosyalizmin uzun yüzyıldaki tarihini aslında dalgalar düzeyinde algılamak mümkündür. Her dalga bir öncekini kırarak ilerledi. Kırım önceki dalganın tamamen yok olması sürecini getirmede, ancak onu esas belirleyici olmaktan çıkardı. Her dalga kapitalizmle hesap keserken bir önceki dalganın kapitalizm algısını da hırpaladı ve onu gözden düşürdü. Diğer taraftan, bu kavgalarda da yeni eskiden çok şeyi devraldı. Bir dalganın ne anlama geldiğini kabaca açıklamaya çalışalım. Sosyalizmin her dalgası, altında programatik ve retorik düzeyde benzer olguları barındıran, zamansal ve coğrafi farklılıkların olguları çeştiledirmesine rağmen temel bir yönelimi içeren bir siyasal zamandır. Kapitalizmle mücadeleyi kabaca aynı çerçeveye oturtan, aynı araçları öngören ve kapitalizme benzer sonlar biçen hareketler bu ortak siyasal zamanın yaratıcılarıdır. Kapitalizmin kaderine yazılan kaçınılmaz çöküşün nasıl ortaya çıkacağı konusunda farklı siyasal zamanlar farklı tavırlar almışlardır. Biz yine kabaca 1848 ile 1989 arasında birbirini kırarak ilerleyen dört farklı siyasal zamanı tespit edebiliyoruz. Her dalga bir sosyalist mücadele açısından bir kırılmayla başladı ve bir başkasıyla bitti. Birincisi 1848 devrimlerinin boğulmasıyla başladı ve Komün'ün yenilgiyiyle bitti. İkincisi ise Bolşevik Devrimi ile sona ererken, üçüncüsü Çin Devrimi ile birlikte yerini dördüncü ve tespit edebildiğimiz sonuncusuna bıraktı. Bir dalgadan diğerine sarkan ancak ana akım olmayan bakış açılarından söz etmek gerekir. Örneğin Anarşizm I. Dalga'dan II.'sine, ve hatta sonrasına miras kaldı. Trotskizm ise siyasal düzeydeki bütün karşıtlığına rağmen III. Dalga'nın en özgün çocuklarından biriydi ve IV. Dalga'da sınırlı bir etkiye sahip oldu.

Bilimde kategorizasyon ve periyodizasyon çabaları basitleştirme içerdđi ve bazı durumlarda benzer olmayanları benzerler ile aynı kümeye koyduğu için tehlikelerle dolu patikalardır. Ancak genel nitelikleri anlatmak için bazen bu zorlu patikaları kullanmak ve riski göze almak gerekecektir. Dolayısı ile bahsettiğimiz dalgaların nitelikleriyle ilgili bir genellemeye, hem de tehlikeli bir genellemeye gitmek mümkündür. I. Dalga öncesi fazlası ile Fransız'dır, I. ise göze batan bir şekilde İngiliz'dir. Oysa II.'si Prusya üniforması ile ortaya çıkacaktır. III. ise Bolşevizm'in zaferi ile Ruslaşacaktır. Birbirini takip eden bu dalgalar ve bizim onlara yakıştırdığımız ulusal renkler henüz dünyanın merkezinin Avrupa ve çevresi olduğunu göstermektedir. Oysa son dalga, Sovyet sosyalizmin çözülmesi ile bitecek son dalga Dünyanın merkezinin Avrupa'nın dışına ve uzağına taşındığını kanıtlayacaktır. Bu dalgaların farklı nitelikleri çöküş teleolojisinin siyasal ve bilimsel değerlendirmesini de dalgalar arasında farklılaştıracaktır.

I. Dalga 1848-1871: Geçiş Dönemi ve Bağımsız İşçi Hareketinin Doğumu

Bir devrimle başlayan ve komünle biten bu dönem aslında başarısız devrim deneyiminin arından gelen ve örgütlü yapılara karşı tepkiyi içeren bir dönemdir. 1848-49'da Paris'in ve Avrupa'nın diğer kentlerinin sokaklarında test edilen Blanquist-Bunarottici örgütlenmeler yenilgiyle birlikte çekiciliklerini yitirdiler. Yenilen ve etkisini yitiren diğer bir tutum da ütöpik sosyalizmdi; ütöpik oluşumlar tek tek başarısızlığa uğrayıp dağılıp gitmişlerdi. Bu dönem sol açısından hem yeni bir örgütlenme çağı hem de yeni bir anlayışla kapitalizmin karşısına çıkma dönemi idi. Marksizm ve siyasal varisi sosyal demokrasinin kuluçka dönemidir, ancak asıl patlama iki alanda yaşanmaktadır. Öncelikle siyasal anarşizm daha sonra tarihinde yaşamayacağı bir inkişaf yaşadı. Siyasal anarşizmin vitrininde ön sıralarda yer alan büyük isimler bu dönemde olgunluk çağı eserlerini yayınladılar. Bu dönem içinde siyasal olarak aktiviteleri kendi hayatları için en üst düzeye çıktı. Bakunin ve Proudhon deyim yerinde ise birer yıldız gibi parlamaktaydılar. Bir dalga yarattıklarına dair bir şüphe yoktur. Anarşizm kendisinden önceki iki dalganın dinamiklerinden birini devraldı, diğerine karşı mevzilendi. Ütöpik sosyalizmin ütopyen bakış açısından çok şey taşıyordu. Diğer taraftan Blanquist-Bounarottici illegal hiyerarşik yeraltı örgütlenme mantığından ise çok şey devraldı.⁹ Ancak her iki akımda da karşı çıktığı ortak şey elitizmdi, anarşizm baştan beri bir çeşit kendiliğindenci kitleliliği hedefledi.

Bu dönemde ortaya çıkan ve daha sonra Marksizm ile sosyal demokrasinin kaçınılmaz birlikteliğine yol açacak olan işçici örgütlenmelerdi. Marx ve Engels'in de üye oldukları Komünist Ligası türünden örgütlenmeler Avrupa'nın her yerinde birer çiçek gibi açıyorlardı. Hatta bir kısmı 1848 devrimlerinden önce kurulmuşlardı. İngiltere de Chartist örgütlenmeler 1838'de ortaya çıktılar ancak etkilerini bu dönemde de sürdürdüler. Bu örgütlenmeler daha sonra Fabian Topluluğunun nüvesini oluşturacaklardı. Bu işçi örgütlenmeleri, dönemin diğer unsurlarıyla ve bir önceki dalganın kalıntılarıyla birlikte Paris Komünü'nün temel iticisi olacaklardı. Avrupa sathında ortaya çıkan bu örgütlenmeler 1864'de I. Enternasyonal'in kuruluşuna yol açacaklardı.

Ancak anarşizmi bir yana bırakırsak, Marksizm'in kuluçka döneminde henüz egemenliğini ilan edecek bir kuramsal ve siyasal hat bulmak zordu. Daha önceki dalgadan devralınan radikal hedef ve sloganlar reformizmle harmanlanmakta ve kapitalizmin çöküşüne dair herhangi bir ses duyulmamaktaydı. Niteliksel değil niceliksel bir dönüşüm çağıydı. Sanayi devriminin İngiltere'den Manş'ın

⁹ Siyasal anarşizmden etkilenen akımlar daha sonra Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde şiddeti bir siyasal eylem hattı olarak belirleyecek ve yeraltında örgütleneceklerdi.

güneyine indiği bu çağda işçi sınıfı kıtasal olarak büyümekte ve kendine has mücadele taktiklerini yeni geliştirmekteydi. İngiltere siyasal hayatının çoktandır aşına olduğu sendikal hareketler kıta Avrupa'sında henüz tanınmaktaydı. Çöküş sloganları atmak için belki erkendi, ancak yine de bu dalga içinde kabul edilebilecek bir iki ses bulmak mümkündü. Çöküşü sistematik olarak ilk ele alan çalışma hiç kuşkusuz Engels'in Marx'ı da çok etkileyen çalışması İngiliz İşçi Sınıfı'nın Durumu'dur.¹⁰ Engels bu eseri 1845'de yazdı ve ilginç bir şekilde 1846 veya 1847'de ciddi bir kapitalist kriz olacağını belirtiyor; ancak yıkıcı değil sarsıcı olacaktır. Yıkıcı olanı ise 1852 veya 1853 yıllarına yerleştiriyor, kapitalizm bu krizi atlatamayacaktır.¹¹

II. Dalga 1871-1917: Sosyal Demokrasi'nin Yükselişi

Paris Komünü'nün başarısızlığı ve I. Enternasyonal'deki iç kavgaların Marksist oluşum lehine sonuçlanacağını işaretleri sosyalist mücadele açısından yeni bir çağı haber veren gelişmelerdi. Özellikle I. Enternasyonal içinde Marks ve Engels'in ağırlıklarını giderek arttırmaları¹² ve Almanya'da çeşitli küçük sosyal demokrat partilerin birleşerek sosyal demokrasinin kendi tarihi içindeki en etkili örgüt olan Almanya Sosyal Demokrat Parti'sini oluşturmaları en azından I. Dünya Savaşı'na kadar izlenecek patikayı çizen gelişmelerdi. Daha sonra Avrupa'nın merkezinde ve çevresinde pek çok Sosyal Demokrat örgüt ve parti ortaya çıkacaktı.

Bu gelişmelerin arkasında iki dinamik vardı. İlk dinamik başarısızlığa uğrayan iki devrimci kalkışmanın (1848 ve 1871) ardından daha ortakçı ve eşitlikçi bir düzene giden yolun sanıldığı kadar kısa olmadığına anlaşılmasıydı. Babeuf-Bunarotti-Blanqui çizgisinin illegal küçük örgütçülüğü, ütöpik sosyalizmden devralınmış entelektüel elitizm ve hızlı bir inkişaf göstermiş olan sendikalizm ve işçi örgütlenmeciliğinin oluşturduğu geniş bir koalisyonun bu iki başarısızlığı Marksizmin gelişen etkisiyle birlikte sosyalistleri seçilmesi zorunlu tek almasıyla karşı karşıya bıraktı: siyasal olarak örgütlenmiş işçi sınıfının uzun ve zorlayıcı siyasal mücadelesi.¹³ Sosyal demokrasinin doğumuydu bu. Paradoksal olarak aynı zamanda muhalifleri karşısında Marksizmin de çelişik zaferiydi.¹⁴

10 Friedrich Engels (1974). *Konut Sorunu*, çev. Mehmet Şimşek, İstanbul: Odak Yayınları. Komünist Manifesto üzerindeki etkisi için bkz. Robert Boyer (1998). "The Historical Background of Communist Manifesto", *The Journal of Economic Perspectives*, C. 12, S. 4, 151-174.

11 Boyer (1998) s. 156.

12 1865'de toplanan Hague Kongresi'nde Bakunin ekibi tasfiye edilecekti.

13 Isiah Berlin, Marx'ın biyografisinde bu uzun erimli mücadele planının haklı olarak mimarının Marx olduğunu vurgulamaktadır. Isiah Berlin (1959). *Karl Marx: His Life and Environment*, New York: Oxford University Press, s. 175.

14 Marx ve Engels'in Gotha ve Erfurt Programlarına eleştirileri bu çelişik zaferin dışavurumudur. Alman Sosyal Demokratları ustaların düşünsel egemenliği altında bir parti oluşturma sürecini

Diğer taraftan Avrupa ülkelerinin bir çoğunda kısmi demokratizasyon ve seçmen tabanının genişletilmesi¹⁵ Sosyal Demokrasi'nin doğumuna yol açan önemli bir etmen olacaktı. Özellikle erkeklerin daha büyük bir kısmının oy hakkına sahip olması solun sistem içinde kendini tanımlama refleksini güçlendirdi.¹⁶ Ancak bu durum solun kapitalizmi algılamasını ve yorumlamasını da etkiledi. Mücadele sürecinin barışçıl ve uzun erimli olabileceğine dair yargı Marx ve Engels'in inatçı ardıllarına rağmen Bernstein'ı yarattı. Bernstein'ın ve daha sonra akımını partiye egemen kılacak şartların ortaya çıkması çöküşçülük açısından ciddi bir sorunun yaşandığını kanıtlamaktaydı. II. Dalga en azından kapitalistleşmiş ülkeler düşünüldüğünde gerçekten küresel bir dalgaydı. Hemen her kapitalist ülkede bir işçi partisi ya da sosyalist/sosyal demokrat parti kuruldu.¹⁷ Üstelik kısıtlı bir oy verme hakkının olduğu yerlerde bile milyonlarla ifade edilen oy kütlesine sahip oldular.¹⁸ Bu durumda süreç işçi sınıf lehine işler, toprak da işçi sınıfına doğru kayar gibi görünmekteydi. Öyle ise acele etmek yerine sürecin gelişmesine izin vermek ve onu rayından çıkarmaktan sakınmaktan başka bir şey yapmaya gerek yoktu. Çöküş kaçınılmazdı ancak hemen ortaya çıkmayacaktı. Peki ama süreç ne kadar sürecekti? Eğer süre çok uzun olacak ise çöküşe yakın bir tarih verenler kuramsal/edimsel bir hata yapmanın yanında yanlış bir mesaj vermiş olmaktadır. Bu kritik soru II. Dalga ile III. Dalgayı bölecek ve aralarına kin tohumları atacak soruydu aslında.

Przeworski siyasal alanın işçi sınıfı partilerine açılmasının ve bu partilerin seçmen kitlelerini genişletmelerine ve tarihsel olarak reformist akımların

yürütürken yer yer ustalardan azar işitiyorlardı. Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels (1989). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları. Alman Sosyal Demokrat Partisi bu çelişkiyle doğdu, Marksizmden gelen devrimcilik ile örgütün yapısından ve siyasal rolünden gelen reformizm I. Dünya Savaşı öncesine kadar çatıştılar. Sonunda reformizm ebedi zaferini ilan ederek karşıtını örgütün dışına atmayı başardı.

Yazının konusu değil ama Marksizmin sağ yorumlarının (Bernstein ve daha sonra Sosyal Demokrasi'nin getirdiği yorumların) ne kadar Marx ve Engels'in mirasından kaynaklandığını tartışmak gerekmektedir. Daha sonraki komünist ve devrimci hareketlerin bütün ihanet suçlamalarına rağmen acaba bu yorumlar Marx ve Engels'in mirasında bulunan bazı unsurlardan türetilmiş olabilirler mi? Yalçın Küçük Sol Marksizm'de öyle olduğunu ima etmektedir, bkz. Yalçın Küçük (1998). *Sol Marksizm*, İstanbul: Akış Yayıncılık.

15 Eric Hobsbawm (1987). *The Age of Empire*, St.Ives: Cardinal,s. 85.

16 Burada önemli bir istisna Rusya idi; otokratik rejim altında özellikle Narodnik hareket giderek daha fazla yeraltına itildi. Yeraltına alınan hareket giderek şiddete yöneldi.

17 Hatta süreç öyle bir noktaya geldi ki, sürece istisna gibi duran ABD hakkında bir Alman yazar "ABD'de neden sosyalizm yok?" isimli bir eseri 1906 yılında yayınladı, Hobsbawm (1987) s. 116.

18 Alman Sosyal Demokratların oy oranı 1890'da % 19.7'ye 1912'de % 34'e ulaştı. Fin Sosyal Demokratlar 1907'de oyların % 37'sini aldılar. Avusturya Sosyal Demokratları ise 1911'de %25 civarında bir oy aldılar. Aynı yükseliş Avrupa'nın tamamında gözlemlenmekteydi.

güçlenmesine rağmen, bu dönemde Marksizmin kanatları altında bu partilerin hala devrimci damarının olduğunu belirtmektedir. Sosyal Demokrat/Sosyalist Partiler için seçim ve parlamenter demokrasi güç kazanmanın ve propaganda yapmanın araçlarıydı; daha fazlası değil.¹⁹ Ancak bu yol ve seçimler sonucunda kazanılan temsiliyet devrimci amacın giderek daha da ertelenmesine yol açmaz mıydı? Luxemburg haklı olarak şu soruyu sormaktaydı: “Kitle karakterinin terk edilmesi mi nihai amacın terk edilmesi mi?”²⁰. Sorunun bu şekilde ortaya konulması boş bir çaba değildi; Bernstein bunu kanıtlayacaktı.

Bernstein, Marx ve Engels’in tezlerinden hareketle iktisadi çöküşün zorunluluğunu savunmanın zor olduğunu ifade etmekteydi. İşçi sınıfının büyüdüğünü, ancak orta sınıfların da büyüdüğünü belirtmekteydi. Ayrıca kapitalizmin kaçınılmaz sonuna inancın bu sona ilişkin politikaları diğer her şeyin üstüne çıkardığını ve işçi sınıfının günlük ve kısa erimli çıkarlarını feda ettiğini ısrarla belirtiyordu. Oysa bu kadar büyük bir macerayı haklı gösterebilmek için kapitalizmin iktisaden çökeceğini, hem de görünür bir gelecek içinde çökeceğini kanıtlamak gerekiyordu; ki bu mesnetsiz bir iddia ve bu iddiayı kanıtlamaya çabalamak da boş bir çaba olacaktı. Kapitalizm düşünüldüğü gibi çökmeyecekse ne olacaktı? Öyle ise bu gelmeyecek çöküş için hazırlanmak ancak bu hazırlığın dışında işçi sınıfını hareketsiz bırakmak siyasal intihar anlamına gelmez miydi? Bu nedenle Bernstein’a göre son amaç hiçbir şeydi, hareket ise her şeydi.²¹ İşçi sınıfı daha fazla reform ve refah için hareket edecekti ve bu çerçevede kısmi kazançlar bir yerde kapitalizmin sonunu getirecekti.²² Bernstein daha sonraki basımlarda adı Evrimci Sosyalizm’e dönüştürülecek olan ünlü eserinde sosyalizmi gelişmenin doğal bir aşaması olarak görmektedir: “Gelişim yeterince ilerlediğinde sosyalizm toplumsal gelişme açısından kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelecektir”²³. Üstelik sosyalizm sadece üretici güçlerin değil demokrasinin de gelişiminin son aşaması olacaktı. Bu noktaya bir çöküş demek ne derece doğru olabilirdi ki? Olsa olsa dönüşüm veya evrim olarak adlandırılabilirdi.

Ancak kuramsal ve teleolojik açıdan sürekli belirsiz bir geleceğe atılan

19 Adam Przeworski (1993). *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

20 Akt. Przeworski (1993) s. 13.

21 Bernstein (1909).

22 Bernstein Luxemburg’un kendisine cevaben kalem aldığı “Sosyal Reform mu Devrim mi?” broşürüne aynı yıl (1899) verdiği cevapta Luxemburg’un yanlışlıkla Marx’ın gelişmiş kapitalizm için öngördüğü yıkıcı krizin cari dönemde ortaya çıkacağına inandığını ve kapitalizmin kendisini şartlara uydurma kapasitesini gözardı ettiğini vurgulamaktadır. Eduard Bernstein (1993 [1899]). *The Preconditions for Socialism* (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Londra: Cambridge University Press.

23 Bernstein (1993) s.99.

bu son, aslında bir son olmaktan çıkmaz mıydı? Kapitalizme biçilen son eğer sürekli öteleniyorsa kapitalizm ölümsüzleşmiyor muydu? Sosyal demokrasi ne yazık ki bu sorunu çözemiyordu. Bu nedenle 1873-1896 döneminde ortaya çıkan kapitalist kriz konusunda pek az yorum yapıldı. Hatta krizin öncesindeki genişleme dalgasının tatlı anıları (1848-1873 arasında reel ücretlerde ciddi artışlar gözlemlenmişti) hatırlandı ancak proletarya devriminin kesinliğine iman etmiş sosyalist ve sosyal demokrat partilerden kapitalizmin çözüleceğine ve yıkılacağına ilişkin, küçük birkaç fısıltı dışında, bir ses gelmedi.²⁴

Örgütlerin içinde ciddi tartışmalar yürütülmekteydi. Bernstein, tezleri parti içinde iktidara yürürken, ciddi saldırılara maruz kaldı. Üstelik Bernstein'ın da yazarları arasında bulunduğu 1891 tarihli Erfurt Programı bu tartışmaları yoğunlaştırdı. Bu programa göre kapitalizm çökmeye yazgılıydı ve sosyalizm çok uzak olmayan bir gelecekte onun yerini alacaktı.²⁵ Bu nedenle işçi sınıfının iktidarı zorla almak adına bir kalkışmaya gitmesine gerek yoktu; parlamenter demokrasi onun kaçınılmaz göreve hazırlanması için gerekli araçları sağlayacaktı. Böylece Blanquist tarzda devrimci darbeler aforoz edilmiş oluyordu. Bernstein için uygun ortam yaratılmaktaydı.

Kautsky, Bebel ve diğerleri Bernstein'ı ciddi şekilde eleştirdiler ancak süreç bir kere işlemeye başlamıştı. Bu tartışmada Bernstein'ın eleştirmenleri sosyalizmin otomatizmine inanmadıkları gibi kapitalist iktisadi çöküşün otomatizmine de inanmıyorlardı. Örgütlü bir proletaryanın siyasal eylemi olmadan kapitalizm sonsuz bir çürüme sürecine girebilirdi. Böylece programı kaleme alanlar (Engels, Bernstein ve Kautsky) vurguyu kapitalizmin kaçınılmaz çöküşünden sosyalizmin kaçınılmaz gelişine kaydırdılar. Kautsky kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olduğunu vurgularken, toplumun önünde iki seçenek olduğunu açıkça ilan ediyordu: ya burjuvazi ile birlikte karanlık ve dipsiz kuyunun içinde daha da derinlere batacaktı, ya da proletarya ile birlikte ilerlemeye devam edecekti.²⁶ Kautsky çöküşün siyasal olarak geleceğini daha sonra da tekrar edecekti.²⁷

24 Bu sessizlik ve büyüyen oy oranlarının verdiği rehabet 1890'ların sonunda bir sonraki yüzyılda etkisini ciddi bir şekilde hissettirecek olan anarko-sendikalizmin doğumuna yol açacaktı. Paradoksal bir biçimde kapitalist krizden en az kapitalistler kadar rahatsız olan Sosyal Demokrat partiler Marksist gelenekten gelmekteydiler. Anarko-sendikalizm ise çöküşçülüğe sonun kadar bağlı kalacaktı; Marx'ın karşısına bir kez daha Proudhon ve Bakunin dikilmekteydi.

25 Carl Boggs (1995). *The Socialist Tradition From Crisis to Decline*, Londra Routledge, s. 39. Engels Erfurt Programının detaylarını bir eleştiriye tabi tuttu, genel bakış açısını ise eleştirmekten imtina etti. Marx ve Engels (1989).

26 Karl Kautsky (1910 [1892]). *The Class Struggle (Erfurt Program)*, <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

27 Karl Kautsky (1903 [1902]). *The Social Revolution* <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1902/socrev/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

Luxemburg ise Berstein'a verdiği cevaplarda ilginç bir şekilde onu ve taraftarlarını otomatik çöküşçü olmakla suçlar (çünkü gözle görünür bir gelecek içinde ve devrimle olmasa bile dönüşerek çökecek) ve onları işçileri bir yerde otomatik olarak çökecek kapitalizme karşı devrimci bir savaş vermekten caydırmaya çalışmakla suçlar.²⁸ Luxemburg da çöküşe inanmakla birlikte bunun mutlaka sosyalizme yol açmayacağına inanıyordu. Berstein'a cevap verirken kapitalizmin üç nedenle (kapitalist üretimin anarşik yapısı, üretim sürecinin toplumsallaşması ve yaklaşan devrime doğru proletaryanın artan örgütlülüğü ve sınıf bilinci) sosyalizme yol açacağını; ancak Bernstein'ın bu nedenlerden ilkinin inkar ettiğini ifade etti.²⁹ Eğer kapitalizm çökmeyecekse sosyalizme nesnel açıdan neden gerek duyulsun ki? Luxemburg açıkça çökeceğine inandığı sistemin zorunlu olarak sosyalizme yol açmayacağını iddia ederken, aslında farkında olmadan iktisadi çöküşün otomatizmine de iman etmiş oluyordu.

Bu dönemde yayınlanan ve çöküşle ilgili tartışmalarda belki de hak ettiği yeri bulamayan çalışma Trotskiy'nin Sonuçlar ve Olasılıkları'dır.³⁰ Trotskiy belki de Marksist yazında en çok ilgi çekmesi gereken ancak Marksizmin Hegelyen damarından dolayı hiç de ilgi çekmeyen³¹ eşitsiz gelişme kavramı üzerinden sosyalizmin zamanlaması sorununu ele almaktadır. Trotskiy, dahiyane bir şekilde, eşitsiz gelişimin bir sınıfın nesnel büyüklüğü ile öznel sınıfsal bilinci arasında olduğunu ifade etmiştir.³² Trotskiy bu tezin doğal sonuçlarını da açıklamaktan çekinmemiştir; bir sınıf, eğer sınıf devrim yapmaya yazgılı ve azimli ise devrimi yapmak için sayıca yeterince çoğalmayı veya bu çoğalmayı sağlayacak üretici güçlerin yeterince gelişmesini beklemek zorunda değildir. Ancak bu durum belirli tarihsel şartların ortaya çıkmasına bağlıdır. Daha açık bir ifadeyle nesnel olarak gelişkin olmayan bir proletarya iktidara el koyabilir, nesnel olarak gelişkin olmayan, sayıca kalabalık olmayan bir burjuvazi iktisaden yeterince güçlü olmadan da iktidara gelebilir. Trotskiy, başarısızlığa uğrayan 1905 Devrimi'nden

28 Rosa Luxemburg (1899). *Speech to the Hannover Congress*, <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1899/10/11.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

29 Rosa Luxemburg (1993). *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, çev. Nihal Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları, s. 45.

30 L. D. Trotskiy (1906). *Results and Prospects*, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1931/tp/tp-index.htm> (Erişim Tarihi: 24.03.2011).

31 İstisnalar var; Lenin'in Narodnik iktisatçılara cevaben kaleme aldığı ve Marksist yazındaki en önemli klasik eserlerden biri olan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* eşitsiz gelişmeyi anlamak için önemli bir çıkış noktasıdır. Ne yazık ki en az okunan Marksist klasiklerden birisidir; oysa hem kurgusu, hem analitik yöntemi hem de olgusal örgüsü eserin usta işi bir çalışma olduğunu kanıtlamaktadır. V. I. Lenin (1988) *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

32 Bu tez daha sonra özellikle Marksist yazında eşitsiz gelişimi üretici güçler düzeyinde ele alan ve ulusal/sektörel/bölgesel gelişme sürecindeki sıçramaları açıklamak için kullanan daha iktisadi ancak eksik bakış açısı ile bir tezat teşkil etmektedir.

sonra yazdığı kitapta açık açık Alman, ve hatta Rus proletaryasının iktidara gelme şansının İngiliz proletaryasından fazla olduğunu açıklamaktan çekinmemiştir; İngiliz proletaryasının daha kalabalık ve daha örgütlü olmasına rağmen. Bu satırların 1906'da yazıldığını hatırlatmamız gerekmektedir. Dehayı tanımlarken pek çok nitelik belirleyebiliriz; ancak herhalde en iyisi en olmayacak gibi görüldüğü zamanlarda bile olabilecek olanı tespit edebilme yeteneğidir. Trotskiy böylece bilinçli müdahale altında çöküş tartışmalarına yeni bir boyut eklemiştir.³³

Bu genel tavırların ötesinde 1873'de başladığı ve 1895/1896'da bittiği düşünülen uzun durgunluk dönemi sosyalist yazında, belirtildiği gibi, ilginç bir şekilde çok az dikkat çekmiştir. Oysa tüm belirtiler ve iktisadi göstergeler bu dönemde özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin deneyimledikleri şeyin yaygın bir buhran olduğunu göstermekteydi; 1848-1871 arasındaki genişleme yerini durgunluk ve daralmaya bırakmıştı. Deflasyonist süreç kârları olabildiğince aşındırıyordu. Muammer Kaymak'ın detaylı anlatısı bu dönemin bir kriz olup olmadığı hakkında hem o dönem içinde hem de daha sonraları ciddi bir tartışmanın patlak verdiğini kanıtlamaktadır.³⁴ Kaymak'ın sağladığı detaylı veriler bunun derin bir kriz olduğunu göstermektedir. Rosenberg krizi Avusturya, ABD ve Almanya'nın daha ciddi bir şekilde yaşadıklarını ancak İngiltere ve Fransa'nın yaşadığının da ciddi uzun bir depresyon olduğunu vurgulamaktadır.³⁵

Çok az dikkat çeken bu kriz yine de bazılarının ilgisini çekmişti. Kapital'in birinci cildinin 1875 tarihli baskısına yazdığı önsözde, Marx evrensel bir krizin geldiği öngörüsünde bulunmuştu.³⁶ Diğer taraftan, Marx'ın İngiltere'de iletişim halinde olduğu sosyalist Henry Hyndman, Marx'dan da etkilenecek yazdığı ve 1892'de yayınlattığı 19. Yüzyılın Ticari Krizleri adlı eserinde 1873-1896 krizini 1873, 1882 ve 1896'daki çöküşler olarak ayrı ayrı ele aldı.³⁷ Hyndman, üzerinde durduğu krizleri kapitalizmin çözüldüğünün değil ama çözülme sürecine girdiğinin göstergeleri olarak kabul etti. O, krizlerin kapitalizmin yararlı ve üretim güçlerini geliştirici dinamiklerinin tükendiğini kanıtladığını vurguladı. Henüz krizlerden hareketle kapitalizmin çözülüşünü ve çöküşünü kutlamaya başlamak için erkendi.

33 Trotskiy'nin mesajı ne ölçüde anlaşıldı sorusu cevaplanmayı beklemektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizme devrimci karşı çıkışların anayurdunun kapitalizmin az geliştiği ya da bağımlı geliştiği bölgeler olması bu bölgelerde devrimci stratejiyi aşamalı olmaya zorladı. Trotski'nin mesajı katı bir aşamacılığın baskısı altında sessizliğin sansürüne takıldı.

34 Mummer Kaymak (2010). "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?", *SBF Dergisi*, C. 65, S. 2, 165-194.

35 Hans Rosenberg (1943). "Political and Social Consequences of the Great Depression of 1873-1896 in Central Europe", *The Economic History Review*, C. 13, S. 1/2, 58-73.

36 Akt. Rosenberg (1943) s.61.

37 Henry M. Hyndman (1892). *Commercial Crisis of the Nineteenth Century*, <http://www.marxists.org/archive/hyndman/1892/crises/index.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2011).

Bu dönemde ve sonraları yazan Marksistler için bu kriz bir çöküş göstergesi değil bir dönüşüm göstergesiydi. Örneğin Lenin, Emperyalizm’de bu dönemi tek el ve kartellerin doğumu olarak betimlemektedir.

Ancak çöküş tartışmaları başka bir boyut kazanmaktaydı. Hobson 1902 yılında Emperyalizm çalışmasını yayınladı. Onu 1910’da Hilferding’in Finans Kapital’i (aslında 1905’de tamamlanmıştı), 1913’de Luxemburg’un Sermaye Birikimi, 1914’de Kautsky’nin Ultra-Emperyalizm makalesi ve 1917’de Lenin’in Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması³⁸ isimli çalışmaları takip etti. I. Dünya Savaşı’nın paylaşım savaşı olmasının da etkisiyle emperyalizm bir kavram olmaktan çıktı ve nesnelleşti, kuramsal boyutu aşır varlığı reddedilemeyecek bir olguya dönüştü.

Klasik Marksist emperyalizm kuramının ilk örneği olan Hilferding’in Finans Kapital’i, ya da tam adıyla Finans Kapital: Kapitalizmin En Son Aşamasının Bir Tahlili³⁹ hem Lenin’i hem de Bukharin’i derinden etkiledi. Hilferding’e göre kapitalist gelişme tekelleri ve kartelleri yarattı ve finansal sermayenin egemenliğine giren bu oluşumlar finans sermayenin ortaya çıkmasına yol açtılar. Kapitalist devleti de egemenlik altına alan bu oluşumlar, aşırı birikim sorununu aşabilmek için kapitalist devletin askeri yetilerini kullanarak bir paylaşım savaşına yol açmaktadırlar. Emperyalizm böylece kapitalizmin tekelci aşamasında finans sermayenin silahı olarak ortaya çıktı. I. Dünya Savaşının hemen öncesinde yazılan bu eser sanki bir habercidir, belki de ünü dört yıl sonra patlayacak savaşı haber vermesinden gelmektedir. Hilferding bunun kaçınılmazlığını anlattıktan sonra işçi sınıfı için iyi haberi de verdi. Emperyalist savaş finans kapitalin egemenliği altında yaşayan kitleleri, özellikle de işçi sınıfını, mutlaka isyana sürükleyecektir, bu yolla finans kapitalin diktatörlüğü yerini proletarya diktatörlüğüne bırakacaktır.

Özellikle Lenin’in çalışması emperyalizmin kuramını ve varlığını çöküşe bağladığı için emperyalizm ve çöküş boyutları iç içe geçti. Lenin’in çalışması ismiyle bile tartışmaya yeni bir boyut kazandırdı. Emperyalizmin kapitalizmin en son aşaması mı, en yüksek aşaması mı olduğu sıkça tartışıldı. Eğer en yüksek ise kapitalizm çürümekteydi ve çökmeye hazırdı. Kitap çeşitli ülkelerde çeşitli yayınevleri tarafından siyasal görüşe göre bu iki isimden bir tercih edilerek basıldı. Bunun ötesinde Lenin için emperyalizm çöküş sürecindeki kapitalizmin çürümesinin dışavurumuydu. Kapitalizmin tekelci aşamasının doğal sonucu olarak emperyalizm aslında durgunluğu kaçınılmaz kılıyordu. Böylece daha sonra aynı görüşü sahiplenecek Monthly Review okulunu da önceden haber vermiş oluyordu.

38 V.I. Lenin (1963 [1917]). *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Moskova: Progress Publishers.

39 Rudolf Hilferding (1989 [1910]). *Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Londra: Routledge & Keegan Paul.

Bu tartışmayı yürütürken Lenin sözü sık sık Hobson'a bırakıyordu; ancak tam da burada bir çelişki ortaya çıkmaktaydı. Hobson emperyalizmin zorunlu bir süreç olmadığını, sistem içi düzenlemelerle önlenabilir bir hastalık olduğuna inanıyordu. Dolayısı ile Lenin de emperyalizmi teknelci kapitalizmle özdeşleştirmekteydi; bunun özellikle II. Savaş sonrası Sovyet Marksizminde ve Sovyetik örgütlerin söyleminde önemli bir etkisi olacaktı.⁴⁰ Anti-teknelci mücadele özellikle SBKP'ye⁴¹ yakın Avrokomünist partilerin temel mücadele eksenine dönüşecekti. Lenin, dolaylı olarak, daha sonraları yankılanacak başka bir tez ileri sürdü; emperyalizm durgunluğa ve çürümeye meyilli olduğu için emperyalist tahakküm altına giren ülkeler de üretici güçlerin gelişimi durdurulmuş olacaktır. Böylece Lenin II. Savaş sonrasında silaha sarılacak ulusal bağımsızlıkçıların davalarını meşrulaştırmak için kullanacakları güçlü bir görüşü de öne sürdü. Bu bir yoldu ve ileride kalkınma ve bağımsızlık mücadelesini anti-emperyalizme bağlayacaktı. Peki anti-kapitalizm? IV. Dalga için olası bir sorun alanı doğmaktaydı.

Bukharin yukarıda Shaikh'den yapılan alıntıda verilen sınıflandırma içinde çöküşçü/politik çöküşçü kamptaydı. Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, Brewer'ın da vurguladığı gibi, aslında bazı açılardan hem Lenin'in hem de Hilferding'in çalışmalarından daha ilerideydi. Hilferding'e göre emperyalizmin tanımlanması ve teşhisi konusunda daha derli toplu ve açıklayıcıydı, Lenin'in eserine göre ise daha analitikti.⁴² Bukharin emperyalizm kapitalizm çöküşe götürecek çelişkilerini geciktirmek ve gidermek gibi bir işlevi olduğunu açıkça belirtmekteydi, ancak çöküşü kaçınılmaz kılmaktaydı.⁴³ Burada Bukharin Klasik Marksist emperyalizm kuramını inşa eden diğer klasik çalışmalardan ayrılarak emperyalizmi dünya ekonomisi içinde değerlendiriyor ve bu noktada Lenin ve Hilferding'in ilerisine geçiyordu. Çünkü Bukharin'in kurgusunda emperyalist mücadele öyküsünde sadece emperyalistler değil dünyanın geri kalanı da anlatılıyordu. Az gelişmiş dünyayı da hesaba katma konusunda Luxemburg'a

40 Bu bakış açısı savaşlarla çalkalanan ve emperyalizmin sömürsü ve egemenliği altındaki ulusların bağımsızlık mücadelesinin yükseldiği dönemlerde ciddi bir kuramsal silaha dönüştü. Ancak kuramsal açıdan ciddi bir sorunun da kaynağı oldu. Eğer kapitalizmin teknelci aşamasının ve özdeşlikten dolayı, emperyalist aşamasının, 1870'lerde başladığı varsayılıyorsa (ki Hobson, Lenin ve Bukharin, ve sonraki pek çok Marksist böyle düşünüyorlardı) doğal olarak kapitalizmin teknelci ve emperyalist olmayan bir aşamasının da var olduğuna inanılmaktaydı. Diğer bir deyişle, kapitalizmin daha az saldırgan ve üretici güçleri durgunluğa itmeyen bir türü de tarihsel olarak mevcuttu; neden anti teknelci bir mücadele bu dönemi geri getirmesindi? Bu beklenti özellikle Avrupa ve ABD kökenli Marksistlerin kapitalizm algılarını ve siyasal stratejilerini ciddi biçimde sorunlu hale getirecekti.

41 Sovyetler Birliği Komünist Partisi

42 Anthony Brewer (2001). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Taylor & Francis e-library.

43 Nicholai Bukharin (2001 [1917]). *Imperialism and The World Economy*, <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1917/imperial/index.htm> (Erişim Tarihi: 05.04.2011).

yaklaşan Bukharin⁴⁴ sömürgelerin sermaye birikimi için önemini anlatmaktaydı, ancak sömürgeler ve yağma bile kurtaramayacaktı kapitalizmi kaçınılmaz sondan. Daha sonra 1924 yılında Luxemburg'a cevaben yazdığı makalede ise Luxemburg'un yaptığı gibi Marx'ın yeniden üretim şemasını kullanarak cevap verdi.⁴⁵ Bukharin Marx'ın yeniden üretim şemalarını kullanarak genişletilmiş sermaye birikimi için kapitalizmin dışarıdan yardıma gerek duymayacağını kanıtlamaya çalıştı ve temel sorunun (üretim araçları ve tüketim araçları üreten) iki departman arasındaki, ya da üretim ile tüketim arasındaki uyumsuzluktan (dolayısı ile gerçekleşme probleminden) değil, tam tersine kapitalizmin içsel çelişkilerinin ürünü aşırı sermaye birikiminden kaynaklandığını belirtti. Bukharin de, Luxemburg gibi, emperyalizmin kapitalizmin çöküşünü engelleyecek ve geciktirecek bir mekanizma olduğunu düşünmekteydi; ancak emperyalizmin ekonomik kökeni konusunda farklı düşünüyordu.

Bu dalgada çöküş ile ilgili asıl tartışma 1913'de Rosa Luxemburg'un Sermaye Birikimi'ni yayınlamasıyla patladı. Sermaye Birikimi uzunca bir şekilde Marx'ın Kapital'in II. Cildi'nde sermaye döngüsünü anlatmak için kullandığı iki departmanlı kapitalist üretim kurgusunu kullanarak, kapitalizmin kapitalist olmayan toplumsal yapılara ve coğrafyalara nasıl ihtiyaç duyduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Luxemburg, Marx'ın özellikle ikinci ciltte sürekli artan üretime yönelik talebin nereden geldiğini açıklayamadığını belirterek bu talebin kapitalizmin içinden gelmesinin (kapitalizm içi pek çok alternatifi gözden geçirdikten sonra) olası olmadığını savunmaktaydı. Bu nedenle gelişmiş kapitalizm kapitalist olmayana karşı bir fetih ve zapt etme seferine çıkmak durumunda kalıyordu. Böylece kapitalizmin yaşamsallığının zamansal ve mekansal sınırını da koymuş oluyordu. Kapitalist olmayanın tüketim potansiyeli tükendiğinde, ya da tüm insanlığın tepesine, tüm toplumları sermaye birikiminin içine çekerek oturduğunda, kapitalizmin sonu gelmiş olacaktı.⁴⁶ Ancak Luxemburg tam da bu noktada proletaryanın kaçınılmaz sonu beklemek yerine harekete geçeceğini ve kapitalizmi alaşağı edeceğini belirtti. Bu politik öngörü ile eserin tamamındaki kurgu arasında bir uyumsuzluk olduğu açıktı; Luxemburg'un magnum opusu

44 “Dünya ekonomisi genel olarak sosyal ekonomi türlerinden biridir. Siyasal iktisat, sosyal ekonomiden ilk elden değişim ilişkileri aracılığıyla birbirine bağlanmış tekil ekonomilerin oluşturduğu sistemi anlamaktadır” Bukharin(2001). Bukharin bu anlamda Dünya Sistemci bakış açısını öncelemektedir.

45 Nicholai Bukharin (1972). “Imperialism and the Accumulation of Capital”, K. J. Tarbuck (der.). *Imperialism and The Accumulation of Capital* . Londra: Allen Lane Penguin Press içinde, s. 154-270.

46 Zarembka, Luxemburg'da otomatik çöküşçülüğün olmadığını savunmaktadır. Paul Zarembka (2002). “Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital: Critics Try to Bury the Message”, J. Lehman (der.). *Bringing Capitalism Back for Critique by Social Theory*, Current Perspectives in Social Theory 21 içinde, s. 3-45. Bu konuda yarıca bkz. Callinicos (2009) s. 38-39.

bilimin soğuk sağduyulu sesi ile devrimci ütopya ararsındaki gerilimi içermekteydi (Bukharin Luxemburg'a, başka şeylerin yanında buradan da yüklenecekti). Bu tartışma aslında III. Dalga sırasında daha detaylı bir şekilde sürdürülecekti ancak Luxemburg bir haberci haline geldi. Eserin basımından hemen sonra ilk tepkiler de gelmekte gecikmedi. Avusturya Marksizminin duayeni Otto Bauer eserin yayınlandığı yıl Luxemburg'a cevap verdi.⁴⁷ O da Marx'ın şemalarını kullanarak Luxemburg'un hata yaptığını ispatlamaya girişti. Luxemburg da 1915 yılında hapiste iken muarızlarına cevap verdi.⁴⁸

III. Dalga 1917-1949: Bolşevizasyon

Prestiji savaş karşısında gösterdiği tavırdan dolayı giderek azalan II. Enternasyonal'e üye partiler gecikmiş bir hesaplaşmanın kucağına düştüler. Zimmerwald Kongresi'nden önce baş gösteren ve giderek şiddetlenen ayrımlar Bolşevik Devrimiyle birlikte kontrol edilemez bir durum yarattı. Pek çok Sosyalist/Sosyal Demokrat parti kısa zamanda bölündü; Avrupa'nın hatta kapitalist dünyanın pek çok yerinde komünist partiler peş peşe kurulmaya başladılar. II. Enternasyonal zaten ölü durumdaydı, III. Enternasyonal'in siyasal sahneye muzafferane girişini engelleyecek etmenler, coşku karşısında etkisizleştiler. III. Dalga, II.'sinin içinden büyük bir umutla doğdu, önce içine doğduğu dalga ile hesaplaşmaya başladı. Hesaplaşma en sert eleştirel tonda sürdürüldü. Savaş öncesi sosyalizmin parlak isimleri tüm parlaklıklarını yitirmeye ve uzun sürecek bir sansürün perdesinin altına itilmeye başladılar. Genç nesil sosyalist ve komünistler başarının da etkisiyle bu tarihsel kişiliklerin sadece kuramlarını değil, kişiliklerini ve sosyalistliklerini sorguladı.

Ancak coşku Avrupa'dan gelen bir umutsuzluk dalgası tarafından dizginlendi. Önce Alman Devrimi yenildi; sonra da kısa ömürlü Macar Sovyeti. Kuzey İtalya'daki isyan yükselen İtalyan faşizminin önünde diz çöktü. İngiltere'de büyük 1924 Grevi teslim oldu. Avrupa proletaryasının Rusya'dan gelen devrim çağrılarına karşı duyarsızlığı çabucak anlaşıldı. Yüzü doğuya dönmek vaktiydi. Üstelik Avrupa

47 Akt. Zarembka, 2002. Ayrıca bkz. Otto Bauer (1996 [1913]). "The Accumulation of Capital", çev. J.E.King, *History of Political Economy*, C. 18, S. 1, 87-110. Bauer'in çabaları II. Dünya Savaşı sonrasında ilgi çekti. Onun analiz yöntemi Sweezy tarafından devam ettirildi. Keynesyen iktisatçı Evsey Domar özellikle Bauer'in kullandığı modelde pek çok hata olduğunu belirtti. Romanya'dan ABD'ne göçen ve daha sonraları neoklasik iktisada iltihak eden Nicolas Georgescu-Rogen bu şemalardan kaçınılmaz bir çöküş çıkarılamayacağını iddia etti. Nicolas Georgescu-Rogen (1960). "Mathematical Proofs of the Breakdown of Capitalism", *Econometrica*, C. 28, S.2, s. 225-243.

48 Rosa Luxemburg (1972 [1915]). "The Accumulation of Capital: An Anti-Critique", K. J. Tarback (der.). *Imperialism and The Accumulation of Capital*. Londra: Allen Lane Penguin Press içinde,s. 47-150.

Komünistlerinin yenilgisi çok uzun ve ıstıraplı oldu. Özellikle Kıta Avrupasının 1917 ile 1939 arasında yaşadığı bir kıtasal iç savaşı.⁴⁹ Kaybeden sosyalistlerin ve komünistlerin hesabına kesilen ceza ise işgalci Alman faşizmi oldu. Bir iki tarihsel olay dışında, Avrupa proletaryası durağan, sessiz ve isteksizdi. Bernstein belki kişisel olarak gözden düşmüş ve itilmişti; ancak Avrupa proletaryasının vurdumduymaz ataletinde yeniden ve yeniden hortluyordu. Bu tarihsel ortamı çeşitlendiren ve daha da karmaşık hale getiren diğer bir gelişme de kapitalizmin tarihinde yaşadığı en ağır bunalımın 1929’da patlamasıydı. Büyük Çöküş Avrupa siyasi arenasında özellikle merkez sağ ve liberal partileri giderek eritti; siyasi konumlanmalar genel olarak uçlara doğru savruldu. Büyük Çöküşün ardından özellikle güçlenen ancak bu güç toplama sürecini bir devrimci kalkışmaya genel olarak çevirmekten imtina eden Avrupa solu çöküş tartışmalarını alevlendirdi.

Bu dalga sırasında sol içinde çöküş tartışması bir taraftan büyük bir oranda bir önceki dalganın sonlarında başlayan emperyalizm tartışmalarının tahakkümüne girdi. Diğer taraftan bu dalga sırasında yaşanan ve özellikle gelişmiş kapitalist ülkeleri etkileyen iki önemli kriz (1921/1922, 1929) bu tartışmaların iktisadi tonalitesini arttırdı. Bu ciddi ekonomik krizlere rağmen sitemin çökmemesi sol için de kapitalizmin çevrimsel analizini muteber kılmaktaydı. Bu ikincisi aslında bir çatışma alanını da tanımlamaktaydı. Bolşevikler ve benzeri akımlar bile kapitalizmin çökeceği inancından ayrılmamakla birlikte, şiddetli kapitalist krizlere rağmen çökmeyen sistemin kendi çelişkilerinden dolayı çökeceği tarihi giderek ertelemek ve ötelemek durumunda kaldılar. Tam da bu noktada bu çöküşün erken bir vakitte ortaya çıkmayacağına inanılması üzerine kapitalizmin içeriden çöküşü (iktisadi olan) ve dışarıdan çökertilmesi (siyasi olan) arasında bir gerilimin doğduğuna şahit oluyorduk. Ancak hemen çökmeyeceğinin kabulü ikincisini birincisine göre daha öncelikli kılmaktaydı. Diğer taraftan özellikle kriz anlarında ikincisine yönelik beklentiler de baskın hale gelebiliyordu.

Burada belirleyici rol Komünist Enternasyonal’e düştü. Komünist Enternasyonal hem kendi döneminde, hem de Sosyalizmin Uzun Yüzyılı’nın kalanında etkili olacak ciddi tartışmalara sahne oldu. Bu tartışmalar sadece kuramsal düzeyde sosyalizmin sorunlarının ve kapitalizm analizlerinin ele alındığı tartışmalar değildi kuşkusuz. Arka planda yoğun ulusal ve uluslar arası siyasi mücadele sürmekteydi. Daha I. Kongresine çağrıda şöyle bir ifade yer almaktaydı: “Çağımız, eğer çözülemez çelişkileriyle birlikte kapitalizm ortadan kaldırılmazsa, Avrupa uygarlığını kendisiyle birlikte derinlere sürükleyecek olan dünya kapitalizminin çözümlenme ve çöküş çağıdır”.⁵⁰ Kapitalizmin çözüleceği

49 Daha detaylı bir analiz için bkz. Serdal Bahçe (2010). *Faşist Cordon Sanitarie ve Avrupa Karanlığı*, Ankara Üniversitesi SBF GETA Tartışma Metinleri, no. 109.

50 Jane Degras (der.) (1971). *The Communist International 1919-1943 Documents*, Royal Institute of International Affairs, s. 2.

ve çökeceği açıkça ifade edilmektedir, ancak Luxemburgcu bir şekilde yerini doğrudan sosyalizme bırakacağına dair bir garanti verilmemektedir. I. Kongreye ait başka bir belgede ise emperyalizmin, I. Dünya Savaşının da kanıtladığı gibi, parçalanmaya başladığı, kapitalizmin içsel çelişkileri nedeniyle çözülmekte olduğu ve proletarya devrimi çağının başladığı ifade edilmektedir.⁵¹ Ancak biri ile diğeri arasında bir özdeşlik kurulmamaktadır. 1920'deki II. Kongre ise Bolşeviklerin iç savaştan galip çıktığı ve Kızılordu'nun Varşova önlerine dayandığı bir dönemde yapıldı. Zaferin de etkisiyle Enternasyonal tüm dünya proletaryasının önüne Sovyet tipi örgütlenme ile sonuçlanacak ve komünist partiler tarafından yürütülecek bir savaşı görev olarak koyuyordu. Bu süreçte özellikle II. Enternasyonal partilerinin bozguncu ve karşı-devrimci tavırları da yenilgiye uğratılmıyordu. Kapitalizm çürüyor ve çöküyordu ancak bu sürecin sonlanmasını beklemeye gerek yoktu. Zaman sınıfa karşı sınıf zamanydı.

Mayıs 1921'de toplanan III. Kongre ise yenilginin kabul edildiği kongre oldu. Bunun hemen öncesinde Kızılordu Varşova önlerinde, Alman işçileri ise sokaklarda bozguna uğramışlardı. Trotskiy ve Evgeni Varga tarafından kaleme alınan ve dünyadaki durumu ele alan bildiride kapitalizmin Avrupa'da işçi kalkışmalarını yenilgiye uğrattığı ve geçici de olsa yeni bir genişleme dönemine girdiği belirtildi. Üstelik ABD ve Kıta Avrupasını etkileyen derin ekonomik kriz de sosyal devrime dönüşmeden bitme eğilimine girmişti. Bu genişlemenin hayali olmasına rağmen, savaş dönemi ve hemen ertesinde ortaya çıkan ekonomik ve politik buhranın arkasından gelen normal bir gelişme olduğu eklendi. Ancak kapitalizmin dengesi dağılmıştı ve uzun sürecek bir dağılma dönemi başlıyordu; üstelik yenen ve yenilen emperyalistler arasındaki mücadelenin yeniden alevlenme emareleri halihazırda ortaya çıkmaktaydı.

Bu arada Trotskiy'nin Komünist Enternasyonal'in III. Kongre'sinde sunduğu "Dünya Ekonomik Krizi ve Komünist Enternasyonal'in Yeni Görevleri Üzerine Rapor"⁵²da şu belirtilmekteydi: "Kapitalist denge son derece karmaşık bir görüngüdür. Kapitalizm bu dengeyi kurar, bozar, ve bozabilmek için yenisini kurar, ve eşzamanlı bir şekilde hakimiyet alanını genişletir"⁵². Bu rapor önemlidir, çünkü Marksistlerde kapitalizmin uzun erimli çevrimlerine yönelik daha sonraları giderek büyüyecek ilginin ilk işaretidir. Bu bağlamda 1920'lerin sonuna kadar devam edecek Trotskiy-Kondratiev tartışması da çok önemlidir.⁵³ Trotskiy,

51 Degras (1972) s.18.

52 L. D. Trotskiy (1921). *Report on the World Economic Crisis and the New Tasks Of the Communist International*, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/index.htm> (Erişim Tarihi: 07.04.2011).

53 Bu tartışma için Joshua M. Goldstein (1988). *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*, New Haven: Yale University Press.

Kondratiev'in nerdeyse otomatik çöküşçülüğe varan görüşlerine karşı kaleme aldığı yazıda kapitalizmin çevrimlerinin varlığını kabul etmektedir; ancak bu çevrimler Kondratiev'in formalistik yöntemiyle analiz edilemezler. Bunların Marksist bir çerçevede ele alınmaları tarihsel materyalizmi de zenginleştirecektir.⁵⁴ Uzun dalga analizi asıl patlamasını II. Dünya Savaşı sonrasında yaşayacaktı. Bu analiz aslında kapitalizmin tez vakitte çözülmeyeceğine ve içsel çelişkileri tarafından yaratılan bunalımlarını dinamik bir şekilde aşmaya muktedir olduğuna yönelik inancın kuvvetlendiğinin de göstergesiydi.

1922'nin Kasım ayında toplanan IV. Kongre ise kapitalizmin sonu konusunda daha da temkinliydi. Kapitalizmin yeni bir genişleme dalgası 1921 yılında başlamıştı ve sürecek gibi görünüyordu. Ayrıca İtalya'da faşizm iktidarı almıştı ve Sovyetler Birliği Savaş Komünizminden kırsal kapitalizmi geliştirecek Yeni Ekonomi Politikasının uygulanmasına geçmişti. Kısacası kapitalizm stabilize olmuştu. Ancak kapitalizmin her genişlemesi kaçınılmaz ölümünü biraz daha yaklaştırmaktaydı. "Kapitalizmin bugün içinden geçtiği durum ölümcül can çekişmesinden başka bir şey değildir. Kapitalizmin çöküşü kaçınılmazdır".⁵⁵ Ancak ne zaman? Komünist Enternasyonal kapitalizmin doğal ölümünden önce proletarya devriminin tarihsel misyonunu yerine getireceğinden emindi, ancak buna da bir tarih verilemiyordu. Esas dönüşüm 1929 Krizi'nin hemen öncesinde, 1928'de yapılan VI. Kongre'de ortaya çıktı. Aslında bu ve sonraki kongrede Enternasyonal'in kapitalizmle ilgili tespitlerine Sovyet iktisatçısı Varga damgasını vuracaktı. Bu kongrede yapılan tahlilde kapitalizmin tarihsel olarak çöküş döneminde girdiği vurgulandı.⁵⁶ Üye partilerin savaşımlı yükseltmelerinin tam zamanı gelmişti. Özellikle sağa kayışın ortaya çıktığı IV. Kongre'den sola kayışın ortaya çıktığı VI. Kongre'ye geçen zaman çok şeyi değiştirdi. VI. Kongre aslında "üçüncü bunalım dönemi" fantezisinin ortaya çıktığı kongreydi aynı zamanda. Bu fanteziye göre kapitalizm son bunalım ve buhranının yaşamaktaydı. Ancak 1929 krizi üstüne Enternasyonal'in bu iyimser tutumu Avrupa'nın pek çok ülkesinde faşizan ve aşırı sağcı güçlerin iktidara gelmeleriyle gölgelendi.

Bu arada özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde büyük buhranın sonuçları toplumsal olarak oldukça yıkıcıydı. Yüksek işsizlik, iflaslar, yükselen sefalet, diğer tarafta ise SSCB'nin 1929'da başlattığı kolektivizasyon ve plan uygulaması sonucunda hızlı büyümesi bu dönemde özellikle Sovyet Marksizmi

54 L.D. Trotsky (1941 [1923]). *The Curve of Capitalist Development, Fourth International*, C. II, S. 4, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/04/capdevel.htm> (Erişim Tarihi: 07.04.2011).

55 Degras (1971) s. 418.

56 Elfriede Lewrenz (1979). *Komünist Enternasyonalde Faşizminin Tahlili*, çev. Y. Doğan, Ankara: Sol Yayınları, s.17.

içinde kapitalizmi ve sosyalizmi göstergeler düzeyinde karşılaştırma, ya da yarışırma eğiliminin giderek güçlenmesine yol açtı. Kapitalizm çürürken, sosyalizm başarıdan başarıya koşuyordu. Birbirini yok etmek için silahlanmış iki toplumsal sistemin rakiplere dönüşmesinin hiç kuşkusuz sosyalist muhayyilede tesirleri olacaktı. Örneğin, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında SBKP'nin temel şiarı olan "Barış içinde bir arada yaşama" tezlerinin köklerini burada aramak gerekmektedir. Eğer düşman değil rakipler ise bir arada yaşayabilmeleri mümkündü. Bu anlamda sosyalizmi toplumsal kurtuluş gibi resmetmek yerine kapitalizmin vahşi ve sefilleştirici sonuçlarından kurtulmanın yolu olarak tavsiye etmek uygun oluyordu. Örneğin Stalin "Bunalımları ortadan kaldırmak için, kapitalizmi ortadan kaldırma zorunluluğu vardır" demektedir.⁵⁷ Kapitalizmin bunalımlarının onu çökerteceğine yönelik inanç anlaşılabilir yerini sürekli ve genel bunalım içinde yaşayan, ve yaşamaya devam eden kapitalizm anlayışına bırakmıştı. Stalin de aynı yerde 1929'u genel bunalımın doğal bir sonucu olarak görmekteydi. Dolayısı ile çürüyerek ilerleyen sistem ancak dışarıdan siyasal müdahale ile çökertilebilirdi; Sovyetler Birliği'nin varlığı bu müdahaleyi çabuklaştırmakta ve şiddetini arttırmaktaydı.

1935'de toplanan VII. Kongre aslında Komünist Enternasyonal'in tarihindeki en dramatik kongredir. Kongre Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde peş peşe faşizan ve aşırı sağ rejimlerin iktidara geldiği bir tarihsel çerçevede toplandı ve ana tema kaçınılmaz bir şekilde faşizmdi. Kongre'nin sonuç bildirgesi Halk Cephesi ittifaklarını olumlayan bir havaya sahipti. Bir anlamda bu Avrupa'daki sosyalist ve komünist hareketlerin kesin yenilgisinin ilanıydı. Kapitalizmi politik olarak çökertecek örgüt kapitalizmin liberal üstyapısını kurtarma işine soyunmaktaydı. Dolayısı ile önce demokrasi sonra sosyalizm şeklindeki aşamacı bir bakış açısı özellikle Avrupa komünist partileri için baskın hale gelmekteydi.

Bu dalgada Komünist Enternasyonal'in temsil ettiği bakış açısının yanında özellikle Marksist entelektüeller de çöküş sorununu ciddi bir şekilde tartıştılar. Burada en ilginç katkı Henryk Grossman'dan geldi. Çöküşün otomatizmini ima eden "Birikim Yasası ve Kapitalist Sistemin Çöküşü"⁵⁸ isimli çalışmasını 1929'da yayınladı. Grossman'a göre asıl bunalımlı ilişki insanoğlunun üretken kapasitesinin gelişimi ile bunun kapitalist sermaye birikimi altında aldığı biçim arasındadır. Sermaye birikiminin kendi çelişkileri bu sürece dur diyecektir. Grossman, Luxemburg'u eleştiren Bauer'in şemasını kullanarak azalan kâr oranları altında ilerleyen sermaye birikiminin bir süre sonra negatif artı-değerle

57 J. V. Stalin (1976). *1929 Kapitalizmin Büyük Bunalımı ve Sovyet Ekonomisi*, çev. Demir Erdoğan, Ankara: Çağrı Yayınevi.

58 Henryk Grossman (1992). *The Law of Accumulation and the Breakdown of Capitalist System (Being also a theory of Crisis)*, Londra: Pluto Press.

baş başa kalacağını ve çökeceğini iddia etmiştir. Grossman açıkça Bernstein'in çağrısına cevap vermektedir, ancak Bernstein'in beklediğinin tam tersi bir cevap vermektedir. İçsel çelişkiler kapitalizmi doğal olarak çökertecektir. Grossman kitabı yazdığına Leninist bakış açısı zirvedeydi; şaşırtıcı olmayan bir şekilde Grossman otomatizmle suçlandı.⁵⁹ Grossman çöküş teleolojisine yeni bir nefes verdi ancak sessizliğin sansürüne itildi.

Grossman'a tepki gecikmedi, "Sol" komünizmin içinden Holandalı Marksist Anton Pannekoek 1934 yılında "Kapitalizmin Çöküşü Kuramı" başlıklı makaleyle Grossman'ı hedef tahtasına oturttu.⁶⁰ Pannekoek özellikle kapitalizmin otomatik çöküşü kuramının proletarya hareketi için çok tehlikeli bir bakış açısı olduğunu belirterek başlar; Batı Avrupa'da işçi mücadelelerinin sonucunda III. Enternasyonal'in terk ettiği bir görüştür.⁶¹ Pannekoek devamında, genişletilmiş yeniden üretim şemasını kullanarak, önce Luxemburg'u Marx ile karşılaştırır ve Luxemburg'u hatalı bulur. Daha sonra Otto Bauer ile Luxemburg'u karşılaştırır, Bauer'in Luxemburg'a eleştirisini haklı bulur ancak Bauer'in kapitalizm algısının hatalarını da belirtmeden geçemez. Sonra Grossman'a geçer; Bauer'in şemasından hareket eden Grossman'ın değişmeyen ve değişken sermayenin sabit büyüme hızları varsayımının Marx'ın uzun dönemli analizi içinde kabul edilemeyecek varsayımlar olduğunu belirtir. Bu kadar basit bir varsayımdan yola çıkan Grossman'ın vardığı sonucun (kapitalizmin teknik ve ekonomik olarak kaçınılmaz çöküşü) savunulamaz olduğunu ekler. Üstelik Grossman proletaryanın devrimci eylemine hiç değinmemiştir, çünkü Grossman'ın sisteminde proletaryanın devrimci olmasına gerek yoktur; nasıl olsa kapitalizm çökecektir. Bu ise mekanistik bir kaderciliktir, şiddetle reddedilmesi gerekir.

Diğer başka önemli bir isim ise Sol Muhalefet içinde yer alan Evgeny

59 Grossman Paul Mattick'e yazdığı bir mektupta bu eleştiriye çöküşün sadece nesnel şartlarını anlatmayı seçtiğini belirterek cevap verir. Öznel şartları olduğunu da reddetmemektedir. Bkz. Kennedy (1992).

60 Anton Pannekoek (1934). "The Theory of the Collapse of Capitalism", *Raterkorrespondenz* (imzasız makale), <http://www.marxists.org/archive/pannekoek/1934/collapse.htm> (Erişim Tarihi 12.04.2011). Ayrıca bu makale 1977 yılında çevrilerek *Capital and Class* dergisinde basılmıştır.

61 Pannekoek III. Enternasyonal'e karşı öfkesini gizlemekten imtina eder. Özellikle Enternasyonal'in III. Kongre'si "Sol" komünist muhalefetin Alman Devrimi üzerinden Enternasyonal'in Bolşevik çizgisine karşı saldırısına şahit olmuştur. Ancak "Sol" komünistler azınlıktır, derhal tasfiye edilirler. Lenin'in ünlü *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı* başlıklı broşürü bir cevap olarak yazılır. Sol komünizmin enternasyonalinden tasfiyesi yeni bir evrim sürecini başlatır. Giderek anti-Bolşevik ve anti-Sovyetik bir çizgiye oturan ve çoğunlukla Alman ve Holandalı komünistlerden oluşan bu grup öncelikle Enternasyonal üyesi partilerinden ayrılarak kendi partilerini kurarlar. Daha sonra bir kısmı Komünist Parti örgütlenmesini fazlaca Sovyetik bularak partisiz örgütlenme yolunu tutar; Pannekoek bunlardan birdir.

Probrzhensky'dir. Probrzhensky kapitalist iş çevrimlerinin sırrını sabit sermayenin döngüsünde görür. Ona göre tekelci olmayan kapitalizmde fiyatlar aşağı doğru esnek olduğu için normalaltı kâr getiren ve üretkenliği daha az destekleyen sabit sermaye teknolojik olarak daha donanımlı sermayenin fiyatları giderek düşürmesi karşısında hızla değersizleşir. Bu değersizleşme rekabetçi kapitalizmin dinamizminin kaynağıdır. Oysa tekelci kapitalizm döneminde fiyatların aşağıya doğru esnekliği engellediği için ortaya çıkacak olan sürekli bir durgunluktur ve bu durgunluk ya savaşı ya da devrimi getirecektir.⁶² Diğer taraftan dönem içinde çok etkili olan Varga da 1928 yılında kapitalizmin, sosyal demokratların ve reformist işçi önderlerinin de yardımıyla stabilize olduğunu belirtti.⁶³ Ancak bu istikrar geçiciydi, istikrarsızlık kapitalizmin doğasında vardı. Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkışı da kapitalizmin kaçınılmaz düşüşüne işaret etmektedir.⁶⁴ Varga emperyalistler arasında, ya da emperyalistlerin birleşerek Sovyetler Birliği'ne karşı başlatacakları bir savaşı da kaçınılmaz görmekteydi.⁶⁵ Gelecek savaş , tıpkı bir öncesinde olduğu gibi, devrimci bir dönemin başlangıcı olacaktı. Emperyalizm kapitalizmi kaçınılmaz bir çöküşe sürüklemekteydi.

Bu dönemde II. Dalga'dan miras kalan örgütlerde ise II. Dünya Savaşı sonrası gelişmiş kapitalist ülkelerin kaderini belirleyecek bir gelişme ortaya çıkmaktaydı. Bu örgütler geriye doğru atılan adımlara rağmen henüz Marksizmin yerine koyacak birşey bulamamışlardı. Oy aldıkları işçi sınıfının devrimci potansiyelinin olmadığı veya tükendiği olaylar tarafından kanıtlanmıştı. İki savaş arası dönemde özellikle İngiltere'de devrim yapmayan ancak krizin etkilerinden korunmak isteyen bir işçi sınıfı söz konusuydu. İngiliz tarihçi Sydney Pollard, İşçi Partisi ve İngiliz işçi sendikalarının tutumunu, eğer sosyalizm mutlaka gelecek ise bir şey yapmaya gerek yok anlayışı olarak görmektedir.⁶⁶ Pollard aynı yazısında 1920'lerdeki uzun duraklama dönemi boyunca sendikaların Keynes'den önce giderek Keynesyen olduklarını haber vermektedir. 1929 çöküntüsü öğrendiklerini hayata geçirme şansı verdi. İngiliz İşçi sınıfı Oxbridge'den daha önce Keynesyen oluverdi. Keynes her kapitalist krizde hortladı, hem de Keynes'den önce hortladı. İngiliz İşçi Partisi de aynı türden bir dönüşümü yaşamaktadır bu dönemde. 1931'e kadar oylarını arttıran işçi partisi hem büyük ekonomik kriz hem de faşizmin yayılması karşısında ne yapacağını bilemez haldedir. Callaghan'ın deyişiyle krizin öncesinde ve sonrasında baskın olan iktisadi ortodoksiye karşı sunabileceği

62 Callinicos (2009) s. 59.

63 Evgeni Varga (1928). *The Decline of Capitalism*, Londra: Communist Party of Great Britain.

64 Varga (1928), s.10.

65 Varga(1928), s.15.

66 Sydney Pollard (1969). "Trade Union Reactions to the Economic Crisis", *Journal of Contemporary History*, C. 4, S. 4, s. 101-115.

bir reform önerisi yoktur;⁶⁷ hem de reformist olmasına rağmen. Keynes reform önerisi olmayan bu reformist partinin de yardımına kaçacaktır. Bu süreç II. Dünya Savaşı sonrası Manş'ın güneyindeki sosyal demokrat ve sosyalist partileri de etkisi altına alacaktı. Çökertilemeyen kapitalizmi ehilleştirecek huruç başlamak üzereydi.

III. Dalga'da çöküşüğün seyri dalgayı yürüten oluşumların siyasal performansına ve kapitalizmin krizlerine bağlı olarak siyasal ve iktisadi arasında yalpalama gösterdi. Dönemin başında Bolşevik Devrimi'nin ve savaşın hemen sonrasında yaşanan ekonomik çöküntünün etkisiyle kapitalizmin tez vakitte çökeceğine yönelik inanç yükseldi. Ancak hem kapitalizmin istikrara kavuşması hem de devrimci hareketlerin Avrupa'daki yenilgileri çöküşün daha uzak bir geleceğe atılmasına yol açtı. 1920'lerin sonundaki iktisadi kriz de hem siyasal hem de iktisadi çöküş beklentilerini yeniden alevlendirdi. Ancak krizin sonrasındaki ciddi ve trajik siyasal yenilgiler ve Faşizmin gelişi çöküşün daha da uzak bir geleceğe atılmasına yola açtı. Gelişen kapitalizmin uzun dalgaları bakış açısının yerleşmesi özellikle iktisadi çöküşü anlayışı yok olmanın eşğine getirdi. Siyasal çöküş ise yenilgilerin de etkisiyle aşamacılığa teslim olmaya başladı. Aşamacılık ise kapitalizmin siyasal çöküşünü bilinmez bir geleceğe itti.

IV. Dalga I. Dönem 1949-1969: Çevrede Aşamacı Devrim, Merkezde Evrim

1949 yılında Çin Komünist Partisi'ne bağlı silahlı güçler önce Pekin'i sonra da Güney Çin'i ele geçirirlerken sosyalist mücadelede yeni bir dönemi açmaktaydılar. Bu bir dönemin ötesinde kendi retoriği, kurumları ve yönelimleri olan yeni bir dalgaydı. O da, kendisinden önceki dalgalar gibi önceki dalgalarla bir hesaplaşma içine girecekti. Gözle görünür dönüşümlere yol açtığı kesindir; Dünyanın merkezi Avrupa ve çevresinden az gelişmiş dünyaya kayıyordu. Avrupa ve çevresinde verilen sosyalist mücadelenin kuramcı ve politikacıyı bünyesinde birleştirmiş liderleri yerlerini eylemci tonu ağır basan ancak gerektiğinde siyasal tonu yüksek, kuramsal yönü zayıf katkıda bulunabilen liderlere bırakmaktaydı. III. Dalga'nın zorunlu olarak kitleleşen komünist partileri yerlerini askeri örgütlenme boyutunun baskın olduğu daha yeni türden bir örgütlenme lehine gözden düşüyordu. Parti komiserleri, komisyon üyeleri ve kuramcılar yerlerini askeri şeflere ve focolara⁶⁸ terk ediyorlardı. 1949 ile 1989 arasında az gelişmiş topraklarda bir devrim sağanağı patladı. Bu sosyalist siyasal mücadelenin mecrasını ciddi biçimde değiştirdi.

67 John Callaghan (2007). *The Labour Party and Foreign Policy: A History*, Oxon: Routledge, s. 115.

68 Kent gerillası

Kuramsal ortam da dönüşmekteydi. Bu kuramsal dönüşümün en can alıcı noktasında tıpkı III. Dalga'da olduğu gibi emperyalizm oturmaktaydı. Fakat bu dalganın emperyalizm algısı emperyalistler arasındaki paylaşım savaşları yerine emperyalizm ve emperyalist sömürüye tabi olanlar arasındaki çatışmayı daha fazla önemsedi. Dolayısı ile anti-emperyalizm bu dalga için önemli bir motif oldu. Ancak anti-emperyalist mücadele kapitalizmle mücadeleyi geri plana itiyordu. İçerde emperyalizmle uyumlu toplumsal sınıflara ve dışarıda emperyalizme karşı mücadele, iç içe geçmiş gibi görünse de ayrı cephelerde savaşılıyormuş izlenimi yaratıyordu (bazı durumlarda bu izlenim oldukça kafa karıştırıcı olabiliyordu). Kapitalizmin azgeliştiği topraklarda devrimin niteliği ciddi bir sorundu. Bu soruna getirilen çözümler ise genellikle Lenin'in emperyalist egemenlik ve sömürünün, bunlara tabi olan ülkelerde üretim güçlerinin gelişimini engellediğini iddia eden tezinin gölgesinde üretilmiş çözümlerdi. Dolayısı ile önce sosyalizm için gerekli nesnel ve öznel altyapının gelişebileceği ortamın yaratılması gerekiyordu, azgelişmiş kapitalizmin geliştirilmesi gerekiyordu. Çökertilecek kapitalizm önce geliştirilecekti. Bu strateji çöküş analizlerini ve beklentilerini ciddi şekilde etkileyecekti. Çöküşün ötelenmesi sürmekteydi.

Bu dönemin büyük devrimcileri de aşmacılığa ciddi bir şekilde vurgu yapmaktaydılar. Azgelişmiş topraklarda emperyalist tahakkümü yıkacak ve üretici güçlerin sosyalizme izin verecek kadar gelişmesini sağlayacak anti-emperyalist mücadele aslında emperyalizmin sadece siyasal olarak yıkılabileceğini kanıtlamaktaydı. Kendi başına ya da emperyalistler arasındaki savaşlarla yıkılmayacağı açıktı. En azından Che bu görüşteydi. Küba'dan ayrılmadan hemen önce SSCB'de yayınlanan Politik İktisat El Kitabı'na yönelik okumalarından notlar çıkardı; bu notlar aslında III. Dalga ile hesaplaşmaktaydı. Che, kitabı eleştirirken, Marx ve Lenin'in tezlerinin aksine, özellikle merkezde kapitalizmin istikrarını ispat ettiğini, Lenin'in ima ettiği gibi Emperyalizmin çürümeye tekabül ettiği yargısının ise olgular tarafından doğrulanmadığını belirtti. Bu çöküş ancak güç kullanılarak gerçekleştirilecek bir durumdu.⁶⁹ Mao da yanı fikirdeydi. Mao için de kapitalizm er ya da geç çökecekti: "Eninde sonunda sosyalizm kapitalizmin yerini alacaktır. Bu insan iradesinden bağımsız bir nesnel yasadır"⁷⁰. Mao, Lenin'in izinden giderek emperyalizmi çöküş aşaması olarak gördüğünü pek çok kez yineledi, üstelik kapitalizm bu kaçınılmaz çöküşten önce de iradi müdahaleyle çökertilebilecek kadar güçsüzdü. O kağıttan kaplandı. Mao, Moskova'dan uzaklaştıkça paradoksal bir biçimde bu döneme has aşamacılığı daha çok

69 Helen Yaffe (2009). *Che Guevara: The Economics of Revolution*, Chippenham: Plagrave MacMillan, s. 45.

70 Mao (1957). Ekim Devrimi'nin 40. Yıldönümü'nde Moskova'da yapılan konuşma, http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-7/mswv7_479.htm (Erişim Tarihi: 19.04.2011).

benimsedi. Üstelik bu aşamacılık Batı proletaryasının Marx'ın beklentilerinin aksine tarihsel misyonunu yerine getirmekten giderek uzaklaştığına dair yargıyla birlikte gelişti. Mücadele artık doğuya ve az gelişmiş dünyaya kayıyordu. Ancak buralardaki mücadele, toplumsal yapının dinamiklerinden dolayı, ilk elden ulusal/ milli demokratik evreyi tamamlamalıydı; ki bu evre tamamen anti-emperyalist nitelikte olacaktı. Daha sonra devrimci demokratik halk diktatörlüğü altında, üretici güçlerin yeterince geliştiği bir ortamda, sosyalizme geçiş daha kolay olacaktı.

Çöküşün ötelenmesini diğer bir nedeni de gelişmiş kapitalist topraklarda, örgütlü olsun ya da olmasın, solun algı ve ilgi düzeyindeki dönüşümden kaynaklanmaktaydı. Bunun için nesnel olarak yeterince güçlü neden de vardı. Gelişmiş kapitalist ülkeler kapitalizmin "altın çağı"nı yaşamaktaydılar. Varga II. Dünya Savaşı'nın devrimle sonuçlanacağını ummuştu, ancak tam tersine Batı kapitalizmi görece eşit dağıtırken yüksek hızla büyüdü.⁷¹ Bu ise özellikle II. ve III. Dalga'nın anavatanında kapitalizmin henüz yaşamsallığını yitirmediğinin ve öngörülebilir bir vadede yitirmeyeceğinin kanıtı olarak algılandı. Dolayısı ile bu topraklardaki örgütlerde ve Marksist çevrelerde bakış açısında ve yönelimlerde bir değişiklik ortaya çıktı. İktisat ve siyaset genel olarak gözden düştü; çünkü kapitalizm ne iktisaden ne de siyasal olarak çökmüştü. Perry Anderson haklı olarak Batı Marksizmi'ndeki eksenin iktisat ve siyasetten, felsefeye, kültüre ve edebiyata kaydığını belirtmektedir.⁷² Diğer taraftan örgütlerdeki dönüşüm esasında savaşın öncesinde başlamıştı. Anti-tekelci mücadele baskın hale geldi ve işçi sınıfının çevresinde yükselen koruma duvarlarını idame ettirecek politikalar sosyalist ve komünist partilerin ortaklaştığı bir platform yarattı. Keynes'in gölgesi düşmekteydi her yere.

IV. Dalga II. Dönem 1969-1989: Çevrede Evrim, Merkezde Çevrim

1960'ların sonunda özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde kâr oranlarının düşüşüyle başlayan durgunluk aslında yeni bir krizin göstergesiydi. Bu kriz öncelikle gelişmiş kapitalist ülkelerde başladı ve 1970'lerde daha da derinleşti. İki petrol şoku krizi daha aşık hale getirdi. En azından 1970'lerin ilk yarısında petrodolar ve avrodolar piyasasından bolca borçlanan az gelişmiş kapitalist ülkelerde ise kriz bir borçluluk krizi olarak 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında patladı. Bu krizi 1929'dan farklı olarak daha uzun bir zaman süresinde hissedildi (ve kimi yazarlara göre bu kapitalist bir dalganın iniş evresiydi ve hala sürmektedir). Ayrıca yarattığı ekonomik ve siyasal dönüşümler daha köklü oldular ve daha yüksek bir hızda ortaya çıktılar. 1929'dan farklı olarak krizin kendisini

71 Burada ABD'nin askeri ve ekonomik katkısı gözardı edilmemelidir.

72 Perry Anderson (1982). *Batı'da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: Birikim Yayınları.

kuvvetli bir şekilde hissettirdiği yerlerde güçlü bir sol muhalefet yaratmak bir yana, yeni liberal ve yeni muhafazakâr dönüşümlere yol açtı. Bu dönüşüm işçi sınıfı ve sosyalizm açısından kaçınılmaz bir yenilginin, hem de küresel bir yenilginin göstergesiydi. Bu yenilgi 1989’da Sovyet sosyalizminin siyasal olarak ortadan kalkmasıyla tescillendi.

Bu kriz ve krize solun siyasal tepkisiyle birlikte çok önceden ayrılan yollar da birleşmeye başladı. Sovyet marksizmi çok uzun süredir ricat sinyalleri vermekteydi ve çöküşe doğru bu sinyaller açık siyasal program niteliğine büründü. Çin marksizmi ise uzunca bir süredir bunalımla yoğrulmaktaydı; Pekin-Moskova hattındaki siyasal yarıma, askeri karşıtığa kadar gitti.⁷³ Anti-Sovyetizm, “modern revizyonizm” ve “sosyal emperyalizm” tanımlamalarıyla birlikte özellikle Azgelişmiş kapitalist ülkelerde solu ciddi bir şekilde bölen bir unsura dönüştü. Diğer taraftan ÇKP Maoist kadroların tasfiyesi sürecine başladı ve Beşli Çetenin tasfiyesi son engelleri de ortadan kaldırdı. Kapitalist unsurların giderek daha egemen hale gelmesine yol açacak reformlar hızla başlatıldı. ÇKP SBKP’nin kısa sürede yapacağını uzun bir zaman süresine yayarak ve toplumsal muhalefetin bu yolla genişlemesini ve daha da şiddetlenmesini engelleyerek güvenli patika tutturdu. 1956’da Macaristan’a ve 1968’de Çekoslovakya’ya müdahale dolayısıyla SBKP’ile bağlarını gevşeten ve Anti-Sovyetizme doğru tedrici bir şekilde kayan Avrupa komünist partileri sonunda çok da özgün olmayan ve Avrupa Sosyal-Demokrasisi ile buluşan bir Avrokomünizmin mimarı oldular. Diğer taraftan azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki devrimci hareketlerin kalkışması sonunda (Nikaragua gibi bir iki istisna dışında) bastırıldı. Ayrıca devrimci hareketlerin iktidara geldiği ülkeler de hem sosyal hem de ekonomik sorunlar yaşamaktaydılar. Bir umutsuzluk çağı başlıyordu.

Daha önceki hayal kırıklıkları kapitalizmin kısa vadede istikrarlı ancak uzun vadede çökmeye yazgılı bir toplumsal sistem olduğu inancını egemen kılmıştı. Oysa bu ortamda kapitalizmin uzun dönemli istikrarı veri olarak kabul edildi ve çöküş sorunu oldukça arka plana itildi. IV. Dalga’da kapitalizmin gelişkin olduğu topraklarda yaşadığı istikrar ve büyüme ve azgelişmiş kapitalist ülkelerin bazılarının gösterdikleri gelişme kapitalizmin uzun dalgalarına yönelik ilginin patlamasına yol açtı. Örgütlü olmayan sol kesimler ve aydınlarda özellikle kapitalizmin neden çökmediğine yönelik ilgi iktisattan kültür çalışmalarına kadar geniş bir alanda çalışmalar üretilmesine yol açtı. Bu örgütlülüğten uzak ve daha çok akademisyenlerin oluşturduğu grupçuklar en azından akademik dünyada etkili oldular. Fransız Düzenleme Okulu genel olarak eğer kapitalizm Marx’ın

73 SSCB ile Çin arasında küçük de olsa sınır çatışmaları çıktı, Çin’in Sovyet uydusu olarak gördüğü Vietnam’a saldırması, Vietnam’ın da Çin’e yakın Pol Pot rejimi ile insani bir dram yaşayan Kamboçya’yı işgali yarılmanın salt siyasal alanda kalmadığının göstergeleriydi.

betimlediği kadar istikrarsız ise neden çözülmüyor sorusu ile ilgilenmekteydi. Okulun kurucusu olarak kabul edilebilecek Michel Aglietta ünlü Kapitalist Düzenlemenin Bir Kuramı'nı 1976 yılında yayınladı.⁷⁴ Aglietta ve ardılları kapitalist sistemin istikrarının temel dinamiği olarak düzenleme modu ve düzenleme rejimini görmekte-dirler. Üretim ve tüketimin eş anlı kapitalist devletin önderliğinde düzenlenmesi istikrarı yaratıyordu. Atlantik'in diğer tarafında da bazı açılardan benzer bir okulun ortaya çıktığına şahit oluyorduk. David Gordon⁷⁵ öncülüğünde ortaya çıkan Birikimin Sosyal Yapıları okulu da sermaye birikiminin uzun dönemde karmaşık bir kurumlar bütünü ve bunun altında yatan uygun sınıfsal ilişkiler tarafından ayakta tutulduğunu öne sürmekteydi.⁷⁶ Her iki akıma göre de sermaye birikiminin uzun dönemde farklı birikim modu/rejimi veya farklı sosyal yapı dönemlerinden evrilerek geçtiğini, bir evre bunalımla sonuçlandığında başka bir evrenin onu takip ettiğini vurgulamaktaydılar. Daha ortodoks ve siyasi eğilimli Marksistler bile bu dönemde kapitalizmin uzun dalgalarını analiz etmek için ciddi çaba harcadılar. Örneğin Trotskist Ernst Mandel önemli eseri Geç Kapitalizm'i⁷⁷ 1972 yılında yayınladı, bu eserde Marx'ın temel kurgusuna bağlı kalarak kapitalizmin uzun dönem gelişmesi ve bu bağlamda Geç Kapitalizmin özgül ve özgül olmayan tarafları analiz edilemekteydi. Solda çöküşçü sesin tamamen susacağı günler geliyordu.

Çöküşçülüğün Çöküşü: Ragnarok?⁷⁸

Son küresel krizde, birkaç istisna dışında, soldan çöküş müjdeleri gelmedi. Bu yazı çöküşçülüğü neden gözden düşüğünü değil, hangi şartlar altında gözden düşüğünü incelemeye çalıştı. Ele alınan zaman boyutunun çok uzun olması, kullanılabilir yazının çok küçük bir kısmının kullanılması yazının genel olarak çıkardığı sonuçları tartışılır kılmaktadır. Aslında yazının başka bir amacı da bu tartışma çağrısıdır.

74 Daha yeni bir baskı için Michel Aglietta (2001). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, New York: Verso.

75 David Gordon (1978). "Up and Down the Long Roller Coaster", Union of Radical Political Economics (der.). *U.S. Capitalism in Crisis*, New York: Union of Radical Political Economics içinde, s. 22-35 ve David Gordon (1980). "Stages of Accumulation and Long Economic Cycles", T. Hopkins ve I. Wallerstein (der.). *Process of The World System*, Beverly Hills: Sage içinde, s.9-45.

76 David M. Kotz, vd. (1994). "Introduction", D. M. Kotz, T. McDonough ve M. Reich (der.). *Social Structures of Accumulation: The Political Economy of Growth and Crisis*, Glasgow: Cambridge University Press içinde, s. 1-8.

77 Daha yeni bir baskı için Ernst Mandel (1998). *Late Capitalism*, New York: Verso. Türkçe çeviri için Ernst Mandel (2008) *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus.

78 İskandinav mitolojisinde Aesgard tanrılarının vereceği son savaş ve bu savaşta ölümlerinin ardından yaşanacak yıkım. Bu yıkım sonucunda Dünya sular altında kalacak ancak daha sonra toprak parçaları yeniden ortaya çıkacak. Böylece insanların hakimiyeti başlayacak.

Çöküş teleolojisi sosyalist mücadelenin önemli bir dayanağıdır. Sosyalizmin kapitalizmin doğal gelişiminin doğal bir sonucu olduğuna yönelik inanç çöküşe yönelik tartışmalarda taraf olanların çoğunda gözlemlenmektedir. Ancak çöküşçülüğün kısa tarihçesinin incelenmesi bazı sonuçların çıkarılmasını gerekli kılmaktadır. Öncelikle çöküş teleolojisi aslında ontolojik bir zorunluluktur. Solun kendisine ve hedefine bir anlam biçebilmesi bu zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Solun büyük bir kısmı için ontolojik durum “varım, öyle ise çözülmektedir” şeklinde ifade edilebilir. Ancak tarih hiç yalan söylemeyen bir şahit gibidir; sadece var olmak kapitalizmin çözülmesine yetmemiştir. İkinci olarak tarihin göreceliliğinden kaynaklanan bir dinamikten söz etmenin vakti gelmiştir. Tarihte çok büyük bir güçten destek alınarak edilen sözler tarihin akışını değiştirmektedir. Bu değişim sadece ortaya çıkan bir eleştirinin ya da muhalif bir sesin kendisini tarihsel arenada bir zorunluluk haline getirmesini içermez, hakim olan da kendisini güçlü ve zorunlu olan muhalif sese göre dönüştürür. Daha açık olarak şu belirtilmelidir; her güçlü ve etkili kapitalizm eleştirisi hem kapitalizmi hem de kendisini dönüştürmüştür.

Çöküşçü ses, sosyalist mücadelenin bir boyutu olarak düşük bir tonda başladı, sonra giderek yükseldi. Yükseliş beklentilerle (iktisadi krizler ve devrimler) beslendi. Coğrafi olarak yayıldı ancak yayıldıkça yerel şartlara uyum sağladı (aşamacı devrim stratejileri). Aşmacılık ve başarısızlıklar çöküşün ertelenmesi anlamına geliyordu. Oysa ertelenmesi çöküşçülüğü zayıflatmaktaydı; bu aynı zamanda sosyalist mücadelenin inadının zayıfladığını da göstermekteydi. Evrimcilik ve (kapitalizmin uzun dalgalar üzerinden ilerlediğini ve bu dalgalı ilerlemenin istikrar ve sağlık göstergesi olduğuna inanmak anlamında) çevrimcilik hükümlerini sürekli icra ettiler. Sosyalizmin siyasal yenilgisi çöküşçülüğü çok uzun bir süre önce ölümlerin dünyasına sürdü. Son küresel krizde çöküşün kanıtlarını arayacak pek kimse kalmadı. Dolayısıyla solun genel bir ontolojik bunalım yaşadığı bir kere daha tescillendi. Çöküşçülük, bütün saf, çocuksu, mesnetsiz ve tutarsız yanlarına rağmen, bir sağlık göstergesiydi. Sosyalist mücadelenin güçlendiği ve iktidara yaklaştığı dönemlerde yükseldi, sosyalistler iktidardan uzaklaştıkça sönümlenmeye başladı. Anlaşılan yeniden kapitalizmin de çökmeye yazgılı bir toplumsal sistem olduğun anlatılması gerekiyor.

Kaynakça

- Aglietta, Aglietta (2001). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, New York: Verso.
- Anderson, Perry (1982). *Batı'da Sol Düşünce*, çev. Bülent Aksoy, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bahçe, Serdal (2010). *Faşist Cordon Sanitarie ve Avrupa Karanlığı*, Ankara Üniversitesi SBF GETA Tartışma Metinleri, no. 109.
- Bauer, Otto (1996 [1913]). "The Accumulation of Capital", çev. J.E.King, *History of Political Economy*, C. 18, S. 1, s. 87-110.
- Benjamin, Walter (2007). *Illuminations*, New York: Schocken Books.
- Berlin, Isiah (1959). *Karl Marx: His Life and Environment*, New York: Oxford University Press.
- Bernstein, Eduard (1909 [1899]). *Evolutionary Socialism* (Bağımsız İşçi Partisi adına Edith C. Harvey'in yaptığı çeviri), <http://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1899/evsoc/index.htm> (Erişim Tarihi: 22.03.2011).
- Bernstein, Eduard (1993 [1899]). *The Preconditions for Socialism* (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Londra: Cambridge University Press.
- Boggs, Carl (1995). *The Socialist Tradition From Crisis to Decline*, Londra Routledge.
- Boyer, Robert (1998). "The Historical Background of Communist Manifesto", *The Journal of Economic Perspectives*, C. 12, S. 4, 151-174.
- Brewer, Anthony (2001). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, Taylor & Francis e-library.
- Bukharin, Nicholai (1972). "Imperialism and the Accumulation of Capital", K. J. Tarbuck (der.). *Imperialism and The Accumulation of Capital* . Londra: Allen Lane Penguin Press içinde, s. 154-270.
- Bukharin, Nicholai (2001 [1917]). *Imperialism and The World Economy*, <http://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1917/imperial/index.htm> (Erişim Tarihi: 05.04.2011).
- Callaghan, John (2007). *The Labour Party and Foreign Policy: A History*, Oxon: Routledge.
- Callinicos, Alex (2009). *Imperialism and Global Political Economy*, Cornwall: Polity Press.
- Degras, Jane (der.) (1971). *The Communist International 1919-1943 Documents*, Royal Institute of International Affairs.
- Engels, Friedrich (1974). *Konut Sorunu*, çev. Mehmet Şimşek, İstanbul: Odak Yayınları.
- Faiola, Anthony. "The End of American capitalism". *The Washington Post*, 10 Ekim 2008.
- Georgescu-Rogen, Nicolas (1960). "Mathematical Proofs of the Breakdown of Capitalism", *Econometrica*, C. 28, S.2, s. 225-243.
- Goldstein, Joshua M. (1988). *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*, New Haven: Yale University Press.
- Gordon, David (1978). "Up and Down the Long Roller Coaster", Union of Radical Political Economics (der.). *U.S. Capitalism in Crisis*, URPE, New York içinde, s. 22-35.
- Gordon, David (1980). "Stages of Accumulation and Long Economic Cycles", T. Hopkins ve I. Wallerstein (der.). *Process of The World System*, Beverly Hills: Sage içinde, s.9-45 .
- Grossman, Henryk (1992). *The Law of Accumulation and the Breakdown of Capitalist System (Being also a theory of Crisis)*, Londra: Pluto Press.

Hansen, Fay R. (1985). *Breakdown of Capitalism: A History of the Idea in Western Marxism*, Routledge & Keegan Paul.

Hilferding, Rudolf (1989 [1910]). *Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Londra: Routledge & Keegan Paul.

Hobsbawm, Eric (1987). *The Age of Empire*, St.Ives:Cardinal.

Hyndman, Henry M. (1892). *Commercial Crisis of the Nineteenth Century*, <http://www.marxists.org/archive/hyndman/1892/crises/index.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2011).

Kautsky, Karl (1903 [1902]). *The Social Revolution* <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1902/socrev/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

Kautsky, Karl (1910 [1892]). *The Class Struggle (Erfurt Program)*, <http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

Kaymak, Muammer (2010). "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?", *SBF Dergisi*, C. 65, S. 2, 165-194.

Kennedy, Tony (1992). "Henryk Grossman and the Theory of Capitalist Collapse: Introduction", *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System* içinde, Sterling: Pluto Press.

Kotz, David M., Terence McDonough ve Michael Reich (1994). "Introduction", D. M. Kotz, T. McDonough ve M. Reich (der.). *Social Structures of Accumulation: The Political Economy of Growth and Crisis*, Glasgow: Cambridge University Press içinde, s. 1-8.

Küçük, Yalçın (1998). *Sol Marksizm*, İstanbul: Akış Yayıncılık.

Lenin, V. I. (1963 [1917]). *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Moskova: Progress Publishers.

Lenin, V. I. (1988) *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, çev. Seyhan Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

Lewrenz, Elfriede (1979). *Komünist Enternasyonalde Faşizmin Tahlili*, çev. Y. Doğan, Ankara: Sol Yayınları.

Luxemburg, Rosa (1899). *Speech to the Hannover Congress*, <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1899/10/11.htm> (Erişim Tarihi: 20.03.2011).

Luxemburg, Rosa (1972 [1915]). "The Accumulation of Capital: An Anti-Critique", K. J. Tarbuck (der.). *Imperialism and The Accumulation of Capital* . Londra: Allen Lane Penguin Press içinde, s. 47-150.

Luxemburg, Rosa (1993). *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, çev. Nihal Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.

Mandel, Ernst (1998). *Late Capitalism*, New York: Verso.

Marx, Karl ve Friedrich Engels (1989). *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları.

Mao (1957). Ekim Devrimi'nin 40. Yıldönümü'nde Moskova'da yapılan konuşma, http://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-7/mswv7_479.htm (Erişim Tarihi: 19.04.2011).

Pannekoek, Anton (1934). "The Theory of the Collapse of Capitalism", *Raterkorrespondenz* (imzasız makale), <http://www.marxists.org/archive/pannekoek/1934/collapse.htm> (Erişim Tarihi 12.04.2011).

Pollard, Sydney (1969). "Trade Union Reactions to the Economic Crisis", *Journal of Contemporary History*, C. 4, S. 4, s. 101-115.

Przeworski, Adam (1993). *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenberg, Hans (1943). "Political and Social Consequences of the Great Depression of 1873-1896 in Central Europe", *The Economic History Review*, C. 13, S. 1/2, 58-73.

Shaikh, Anwar (1978). "An Introduction to the History of Crisis Theories" , Union of Radical Political Economics (der.). *U.S. Capitalism in Crisis*, URPE, New York.

Stalin, J. V. (1976). *1929 Kapitalizmin Büyük Bunalımı ve Sovyet Ekonomisi*, çev. Demir Erdoğan, Ankara: Çağrı Yayınevi.

Trotsky, L.D. (1906). *Results and Prospects*, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1931/tpr/rp-index.htm> (Erişim Tarihi: 24.03.2011).

Trotsky, L. D. (1921). *Report on the World Economic Crisis and the New Tasks Of the Communist International*, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/index.htm> (**Erişim Tarihi: 07.04.2011**).

Trotsky, L. D. (1941 [1923]). *The Curve of Capitalist Development, Fourth International*, C. II, S. 4, <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1923/04/capdevel.htm> (**Erişim Tarihi: 07.04.2011**).

Varga, Evgeni (1928). *The Decline of Capitalism*, Londra: Communist Party of Great Britain.

Yaffe, Helen (2009). *Che Guevera: The Economics of Revolution*, Chippenham: Plagrave MacMillan.

Zarembka, Paul (2002). "Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital: Critics Try to Bury the Message", J. Lehman (der.). *Bringing Capitalism Back for Critique by Social Theory ,Current Perspectives in Social Theory 21* içinde, s. 3-45.